

MUSTAFA AHMED EZ-ZERKÂ' (1907-1999)

Hayatı- Eserleri- İslam Hukuku İle İlgili Bazı Görüşleri- Fetvalarından Örnekler

Prof.Dr. Saffet KÖSE*

Abstract

Mustafa Ahmad al-Zarqā'

His Life, works and opinions about Islamic Law and some examples of his Fatwas.

Mustafa Ahmad al-Zarqā' was born in Aleppo, Syria, in 1325/1907. He attended a French school then joined Al-Khusrawiyah, an Islamic religious school. He graduated with two degrees from the University of Damascus one in law and the other in literature. He then worked as a lawyer for ten years, a period which gave him close interaction with people and their problems. In 1944, he became a lecturer at the University of Damascus, teaching civil law, Hadith and other disciplines. He continued to teach in the university until his retirement in 1966. He then obtained a diploma in Islamic Jurisprudence from the King Fuad I University in Cairo, (which was later to be called the University of Cairo). Although al-Zarqā' joined al-Kutla al-Wataniyya (the National Block) and was elected to Parliament he also continued to teach at the University (1954-58). Three times he was a member of the Cabinet, holding the posts of minister of justice and minister of religious endowments. He was closely involved in the drafting and enactment of the family and civil laws in Syria and he was a constant member of international Fiqh councils. An academic of exceptional standing and a successful politician, Mustafa al-Zarqā' was nevertheless close to the people. Throughout his life, al-Zarqā' continued to teach in mosques, spoke on the problems faced by the Muslim people everywhere, addressed many conferences worldwide. He was always trying to find solutions to the problems from an Islamic point of view. Mustafa al-Zarqā' died in Riyadh on Saturday Rabi'ulawwal, 1420/ July 3, 1999.

Key words: Mustafa Ahmad al-Zarqā', Al-Khusrawiyah, University of Damascus, al-Kutla al-Wataniyya, MT, minister, fiqh, lawyer, Encyclopaedia of Fiqh, international Fiqh councils.

I- HAYATI:¹

1325/1907 yılında Haleb'te doğdu. Devlet lisesindeki öğrenimin tamamlanmasından sonra bakalorya imtihanına girebilmek için (on bir yıllık

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/ saffetkose@selcuk.edu.tr

¹ Muhammed Meczûb, 'Ulemâ' ve müfekkîrîn 'araftühüm, Kahire, ts. (Dâru'l-İ'tisâm), II, 343-370 (Kendi dilinden anlattığı hayatı); Mecd Ahmed Mekkî, "eş-Şeyh Mustafa Ahmed ez-Zerkâ'", *el-Fetâvâ*, Dimaşk 1425/2004, s. 21-36 (Zerkâ'nın *el-Fetâvâ*'sının başında).

resmî lise eğitiminin sonunda diploma alabilmek için yapılan sınav) 23 yaşını doldurmuş olmanın hukuken şart koşulması sebebiyle yaşını büyütme zorunda kaldığından resmi kayıtlara doğduğu yıl 1322/1904 şeklinde geçmiştir. Annesinin kendisine hamile olduğu dönemde rüyasında Hz. Peygamberi gördüğü ve bir oğlan çocuğu müjdelediği, kendisine ölen ağabeyi Mustafa'nın adını vermesini tavsiye ettiği ve isminin de bu sebeple konulduğu nakledilmektedir.

Zerkâ', dedesi Muhammed ez-Zerkâ' (ö.1343/1924) ve babası Ahmed ez-Zerkâ'nın (1285?-1357/1868?-1938) ilmi kişiliği ile temayüz ettiği bir aileye mensuptur. Kendisi de bu ilim silsilesinin halkalarından birisini oluşturmaktadır ki oğlu Enes ez-Zerkâ' da ekonomi alanında ihtisas yapmış ve fıkıh ve iktisat alanındaki yetkinliğiyle bu halkayı devam ettirmektedir. Bu sebeple Ali et-Tantâvî bu zinciri "*altın silsile*" olarak isimlendirir.

Mustafa ez-Zerkâ' ilk öğrenimine babasının mezun olduğu ve kardeşlerinin de okuduğu başında dönemin meşhur hâfız ve kıraat alimlerinden Muhammed el-Haccâr'ın bulunduğu Kur'ân mektebinde başladı. Burada okuma-yazma ile ilk Kur'ân ve matematik derslerini aldı. Babası Ahmed ez-Zerkâ' neslin dini bilginin yanında modern kültürle de donatılmasını gerektiren hızlı bir gelişmenin farkındaydı. Bu inancına bağlı olarak onu on yaşına yaklaştığı bir sırada Halep'teki Fransız mektebine kaydettirdi. Çünkü o dönemde Fransızca bir dünya dili idi. Burada Fransızca'nın temel kurallarını öğrendi. Babasının, bu tür okulların en önemli hedeflerinden olan misyonerlik tehlikesine karşı sürekli uyanık davrandığı ifade edilmektedir. Fransız mektebine girişinden iki yıl sonra I. Dünya Savaşı çıktı. Burada görevli Fransızlar asker olarak ülkelerine çağrılınca onların yerine Halepli bazı Hıristiyan öğretmenler göreve başladı. Ancak kısa bir müddet sonra diğer yabancı okullarla birlikte bu okul da kapatıldı ve büyük okullar askeri kışlaya çevrildi. Bunun akabinde daha sonra Lise olarak adlandırılacak Rüşdiye Medresesine kaydedildi. Fakat hemen bu okul da kapatıldı ve kışla haline getirildi. Bu sırada eğitim-öğretim tam anlamıyla durma noktasına geldi. Peşinden Sûriye, iki yıl kadar Faysal (I. Faysal) (ö.1885-1933)'in idaresinde kaldı. Faysal, batılıların Arap birliği vaadiyle gözlerini boyadığı ve Osmanlıya karşı bağımsızlık hareketini başlatan Şerîf Hüseyin'in oğludur. Fakat Sûriye Genel Meclisi 8 Mart 1920'de Faysal'ın Büyük Sûriye'nin krallığına getirildiğini ilan edince Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı bunu tanımadı ve General Gouraud komutasındaki Fransız ordusu 24 Temmuz 1920'de Han Meyselûn yanında karşılarına çıkan bedevîlerden oluşan Faysal'ın Yusuf el-Azme komutasındaki kuvvetlerini dağıtarak Sûriye'yi işgal ettiler.² Bu ordu Şerîf Hüseyin tarafından Osmanlıya karşı savaşmak üzere hazırlanmış fakat bu esnada Faysal'ın emrine verilmişti. Böylece Suriye ve Lübnan Fransızların; Ürdün'ün doğusu, Filistin ve Irak bölgesi İngilizlerin işgaline uğradı. Zerkâ' bu olayları, Arap

² Bu konuda bk. H. Lammens, "Suriye", *İA*, XI, Eskişehir 1997, s. 64; Mustafa L. Bilge, "Faysal I", *DİA*, XII, İstanbul 1995, 264-265.

dünyasına karşı itilaf devletlerinin komplosunun uygulamaya konması olarak değerlendirmektedir.³

İşgalden sonra bireyleri Osmanlı döneminde önemli görevler üstlenmiş bulunan Halep'in en saygın/prestijli ailelerinden birisine mensup olan Mer'î Paşa önce Halep Evkâf Müdürlüğüne daha sonra da bu ilin valiliğine getirildi. Kendisi ilme düşkün ve ilim adamlarına saygılı idi. Savaş ve bölgedeki şartlar sebebiyle durmuş bulunan eğitim-öğretimi yeniden başlatmayı planladı. Dedesi Muhammed ile babası Ahmed ez-Zerkâ'nın da teşvikleri ve görüşmeleri neticesinde kendisiyle varılan mutabakat çerçevesinde öncelikle şer'î derslerin okunduğu bir okul açılması kararlaştırıldı. Ancak bu okul daha önceki vakıf okullarının hakim karakterini oluşturan disiplinsizlikle malul olmamalıydı. Çünkü o dönemlerde vakıf okulları gidecek yeri olmayan tembel öğrencilerin sığınak yeri olarak kullanılıyor, vakfın gelirlerinin de onda dokuzunu müteveli alıyordu. Yapılan dersler de göstermelik idi. Her iki kesim de hallerinden memnundu. Açılacak okul, programı ve disiplini ile gerçekten ilme hizmet etmeliydi. Bunun için en uygun mekan olarak *Hüsreviyye Medresesi* tercih edildi ve şer'î ilimler tahsilini seçenler için bir imkan hazırlanmış oldu. Bu okul dini eğitim-öğretim vermek üzere I. Dünya Savaşından sonra açılan belli bir disipline sahip ilk kurumdur.⁴

Hüsreviyye Medresesinin açılmasından sonra ticaretle iştigal etmek isteyen ez-Zerkâ'yı dedesi Muhammed'in ısrarıyla babası ilme yönlendirdi ve bu Medreseye kaydettirdi. Bu medrese programına, öğrencilerini aktüel genel kültür bilgisiyle donatmak amacıyla matematik, coğrafya, tarih ve sağlık bilgisi gibi bazı modern disiplinleri dahil etti. Lise seviyesinde eğitim-öğretim programı uygulanan bu okulun öğretim süresi altı yıl olarak belirlenmişti. Ancak okul Devlet tarafından resmen tanınmamakla birlikte mezunları vakıflarda görev alabiliyorlar ve imam ya da hatiplik vazifelerine tayin edilebiliyorlardı.

Mustafa ez-Zerkâ' burada öğrenimi sırasında sadece okul dersleriyle yetinmedi. Babasının çeşitli camilerde yapmış olduğu fıkıh ve hadis derslerine devam etti, bazı yabancı hocalardan ücret mukabilinde Fransızca dersleri alarak dilini geliştirdi.

Zerkâ' genel liselerden mezun olanların sahip oldukları modern bilgi ve kültüre ilgi duyuyordu. Çünkü Fransız işgali bölgedeki İslam karşıtı akımları cesaretlendirmiş, özellikle batıda öğrenim görmüş olanları olumsuz anlamda etki altına almış, Müslüman alimlere karşı mesnetsiz suçlamaları ve olumsuz propagandaları öne çıkarmıştı. Bu bağlamda karşıt görüş sahipleri, Müslüman din adamlarının ibadet esasları dışında hayatın zaruretlerinden olan modern bilgi ve kültür donanımından yoksun olduğu, eski kitaplardaki bilgi-

³ Muhammed Meczüb, *a.g.e.*, II, 345.

⁴ Muhammed Âli Reşid, *İmdâdü'l-fettâh*, Riyad 1419/1999, s.17.

ler üzerinde donup kaldıkları tezini işliyorlar ve rahiplerle mukayese ederek Hıristiyan din adamlarının modern bilgiye sahip aydın din adamları oldukları, içlerinde mühendis, doktor ve teknik bilimlerle donanmış bilginler bulunduğu propagandasıyla İslam alimlerini dolayısıyla müslümanlığı küçük düşürme çabası içine giriyorlardı. Zerkâ' din karşıtı akımların İslam'a yönelik bu tür hücumlarına karşı durabilmek için müspet ilimlerle şer'î ilimlerin gereklerini cem etmenin gerekliliğine inanıyordu. Bunun üzerine çocukluk arkadaşı Muhammed Ma'rûf ed-Devâlîbî ile birlikte karar vererek Halep'teki Genel Lise'ye kaydoldular. Bu okula girebilmek ve sonunda bakalorya diploması alabilmek için yaşını üç yıl büyüttüğüne daha önce değinmiştik. Burada okulun hocalarından düzenli şekilde fizik, matematik gibi müspet ilimlerin yanı sıra tarih ve Arap edebiyatına dair özel dersler aldılar. Okulun süresi on iki yıl idi ve ilk on bir yılı fen-edebiyat kolu şeklinde idi. Bu dönemin sonunda her iki koldan yapılan imtihanı okul birincisi olarak geçti. Son yıl (on ikinci yıl) matematik bilimleri ve felsefe kolu şeklinde idi. Fakat bu bir yıllık dönemin tamamlanacağı okul Dımaşk'ta idi. Bu arada Zerkâ'nın öğrenim alanındaki başarısı ve bu okulun ilk on bir yılını birincilikle bitirmiş olması Halep Ma'ârif/Eğitim müdürü Dr. Kâmil el-Eşrefiyye'nin dikkatini çekti ve o dönemde Halep'e bağlı olan Antakya'daki Liseye Arap Edebiyatı öğretmeni/müderri olarak tayin etmeyi teklif etti. Bir çok yetiştirmiş insanın rüyasını süsleyen ve oldukça iyi bir maddi imkan (Zerkâ' bu görevi kabulü halinde alacağı bir maaşın babasının bütün varlığına denk olduğunu söylüyor)⁵ ve prestij sağlayan böyle bir görevi babasıyla istişare ettikten sonra öğrenime devam etmeye karar vererek geri çevirdi.⁶ Bu karara oldukça şaşırın Ma'ârif müdürü ona dua ederek ilim yolunda başarılar diledi. Peşinden Dımaşk'a giderek (1929) okula kaydını yaptırdı. Ancak her iki kola da kaydı mümkün olmadığı için felsefe bölümünü tercih etti ve bu kısmı da birincilikle bitirdi. Daha önce okumuş olduğu Arap dili ve edebiyatı, ezberlemiş olduğu binlerce beyit şiir ve diğer alanlardaki birikimi okulun kalan kısmını da tamamlama konusunda motive edici unsurlardan birisi idi.

Liseyi bitirmesinin ardından Halep Üniversitesi'nin kurulmasından sonra Dımaşk Üniversitesi olarak isimlendirilecek olan Suriye Üniversitesi'nin Hukuk ve Edebiyat Fakültelerine kaydını yaptırdı. Öğleden önce Hukuk Fakültesinin derslerine, sonra da Edebiyat Fakültesine devam ediyordu. 1933 yılında her iki fakülteden de birincilikle mezun oldu. Bu fakülteleri bitirdi-

⁵ Muhammed Meczûb, *a.g.e.*, II, 349.

⁶ Bu teklif üzerine babası kendisine şöyle demişti: "Ben seni ve kabiliyetini bütün insanlardan daha iyi biliyorum. Fakat bu gün bir çok kimsenin hayal ettiği ve fırsatını kolladığı bu vazife sana göre büyük. Bunu tercih edersen kanaatimce kendi önünü keser, bir liseye sadece bir öğretmen olarak bağlanıp kalırsın. Sonraki öğreniminin kalan kısmına devam etmen de son derece zorlaşır. Kabiliyetlerin doğrultusundaki önemli fırsatları da kaçırmış olursun. Bakaloryanın ikinci kısmını (on ikinci sene) tamamlamanı tavsiye ederim. Bunu yaptığında sana daha büyük fırsatlar doğacak, daha önemli görevlerin kapısı aralanacaktır. Yine de karar senin." Buna Zerkâ' şu cevabı vermiştir: "Sen görüşünü izhar edip tercihini yaptıktan sonra benim kendi başıma bir şeyi seçmem söz konusu olamaz. Şüphesiz hayır seni razı edecekim şeydedir." Zerkâ' bu sonucu kendisine arzettiğinde Ma'ârif müdürü'nün son derece tuhaf karşıladığını ve dehşete düştüğünü söylemektedir (Muhammed Meczûb, *a.g.e.*, II, 349-350).

ğinde kendisi, şer'î ilimler, hukuk ve edebiyattan oluşan üç ihtisası da şahsında cem eden Suriye'de ki ilk kişi idi.

Zerkâ' öğrenim hayatı boyunca Hanefî fikhî ile Mecelle küllî kaideleri şerhini kendisinden okuduğu, bazen sabahlara kadar fikhî-edebeî mütalaalarda bulunduğu babası Ahmed ez-Zerkâ'; hadis ve sîret okuduğu Muhammed Râğîb et-Tabbâh; akaid esasları, tefsir ve belâgat dersleri aldığı Muhammed el-Hanîfî'yi en çok etkilendiği hocaları arasında saymaktadır. Bunun yanı sıra İbn Akîl (ö.769/1367)'in Elfiyye⁷ şerhini Muhammed b. Mustafa el-Hudarî'nin haşiyesiyle birlikte okuduğu muhaddis, fakîh, usulcü ve dilci Ahmed el-Mektebî (1263-1342/1847-1923); nahiv dersleri aldığı Halep Fetvâ Emîni Ahmed el-Kürdî (1299-1373/1882-1954) ile İsâ el-Beyânûnî (1290-1362/1873-1943); fıkıh ve hadis okuduğu İbrahim es-Silkînî (1270-1367/1854-1948); tefsîr dersleri aldığı Ahmed eş-Şemmâ' (1287-1373/1870-1954); nahiv, belagat ve diğer âlet ilimleri ile ilgili dersler aldığı Muhammed en-Nâşid (ö.1362/1943); Arap dili açısından yöntemi ve ana kuralları çok sade bir dille ifade etmesi gibi sebeplerle İslam dünyasında çok tutulan İbn Âcurrûm'un (ö.723/1323) bir nahiv kitabı olan ve isim ve fiillerin tasrifleri ve i'rabı ile harflerin i'rabı üzerine özlü bilgiler veren⁸ *el-Âcurrûmiyye*'nin Hasan b. Ali el-Kefrâvî şerhini okuduğu Mahmûd b. Sa'îd es-Senkerî hocalarından bazılarıdır.

Üniversiteden mezun olduktan sonra Halep'teki millî ve karma (Fransız) mahkemelerde on yıl kadar sürecek bir dönem avukatlık yaptı. Bu arada babasının vefatından sonra (1938) Halep Emeviyye ve Hayr Camilerinde, Şa'bâniyye Medresesinde ve Hüsreviyye'de onun yerini alarak derslere devam etti. Bu yıl içerisinde (1938) ilerici ve reformcu kişiliğe sahip olan Halep şer'î mahkeme kadısı Dr. Muhammed el-Ahdelî'nin Halep Evkâf Müdürlüğüne getirilmesiyle bu kuruma bağlı okulların ıslahı ile ilgili müzakere heyetinde bulundu. O zamana kadar bir çoğu disiplinsiz, verimsiz, sözde eğitim kurumları olan, belli insanların geçim yolu ve barınağı haline gelmiş olma dışında bir özelliği kalmayan bu okulların tek bir tedris sistemi altında lise ve üniversite olarak iki kademeli bir şekilde öğrenim hayatına sokulması, tedrisatta disipline sadık kalınması, gelirlerinin korunması ve harcamalarının kurallara bağlanması yönündeki görüşler kendisine sunulduğunda oldukça mutlu olan Evkâf Müdürü Dr. Muhammed el-Ahdelî iki arkadaşı ile birlikte Zerkâ'yı bu projenin hayata geçirilmesi için görevlendirdi. Tedris programı ve planlama yapıldı. Dr. Ahdelî projenin hayata geçirilmesi için vakıfların mütevellilerine gönderdiği yazıyla vakıflara bağlı okulların tek bir çatı ve program çerçevesinde birleştirildiğini, gelirlerini Evkâf müdürlüğünde hazırlanan hususi sandığa bırakmalarını isteyince kıyamet koptu. Çünkü yeni sistem öğrencilerden çalışanla çalışmayanı, hocalardan ehil olanla olmayanı ayırıyor,

⁷ İbn Mâlik et-Tâî (ö.672/1274)'nin Arap gramerine dair meşhur manzum eseri.

⁸ Bk. Hulusi Kılıç, "İbn Âcurrûm", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 295-296.

mütevelli heyetinin de sömürüsüne engel olacak tedbirleri öngörüyordu. Bunun üzerine bütün ilgililer ayaklandı ve bu tasarının hayata geçmemesi konusunda bütün güçlerini seferber ettiler, hatta bazı gazetecilere paralar ödeyerek proje aleyhinde yazılar yazdırdılar. Nihayet bu karalama, iftira ve yalan kampanyaları neticesinde Fransız işgal güçlerinin de desteğiyle Dr. Ahdelî Evkâf müdürlüğünden alınarak kadılık görevine iade edildi. Böylece proje rafa kaldırıldı.

Zerkâ' 1944 yılında Suriye Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Medenî hukuk ve İslam hukuku öğretim elemanı olarak göreve başladı ve emekli olduğu 1966 yılına kadar bölüm başkanlığı görevinde kaldı. Aynı üniversiteye bağlı olarak 1954 yılında kurulan İslam Hukuku Fakültesinde (Külliyetü's-ş-şerî'a) çeşitli konferanslar verdi. Yine aynı yıl bu üniversitenin Edebiyat Fakültesinde Hadis alanında; Arap Birliği'ne (Câmi'atü'd-Düveli'l-'Arabîyye) bağlı Yüksek Arap Dili Araştırmaları Enstitüsünde de Sûriye Medenî Kanunu ile ilgili konferanslar verdi. 1947 yılında bu gün Kahire Üniversitesi olarak eğitim-öğretime devam etmekte olan I. Fuâd Üniversitesi Hukuk Fakültesinden İslam Hukuku diploması aldı. 1954 yılında yapılan parlamento seçimlerinde özellikle ülkenin Fransız işgalinden kurtarılması için mücadele eden Ulusal Blok (el-Kütletü'l-Vataniyye) saflarından Halep'ten milletvekili seçildi (1954-58). Onun siyasete girmesinin en önemli sebeplerinden birisi Fransız işgaline ve bu güçlerin Müslüman halka reva gördüğü muamelelere karşı bu yolla mücadele etmektir. Kendisi de zaten siyasi tercihlerinde ve siyasi görüşlerinin şekillenmesinde Fransız işgali ve işgalcilerin tutumlarının belirleyici olduğunu söyler.⁹ Suriye yasalarına göre milletvekili olması üniversitede öğretim elemanı olarak görev yapmasına engel teşkil etmediği için bu görevine de devam etti. 1956 yılında Adalet ve Evkâf Bakanlıklarına getirildi. İç karışıklıklar ve ihtilaller sebebiyle bu görevlerde bir yıldan az bir zaman kalabildi. 5 Şubat 1958 yılında Mısır ve Suriye'nin birleşmesi kararından sonra hazırlanması planlanan ortak dört farklı kanun için oluşturulan dört komisyondan birisi olan "el-Ahvâlü's-ş-şahsiyye" (aile, miras, ehliyet, velayet, vasiyet ile ilgili konular) kanununun komisyon başkanlığını yaptı ve iki yıllık bir sürede kanun tasarısı bitirildi. İlke olarak herhangi bir mezhebe bağlı kalınmaksızın ihtiyaçlara cevap verebilen en uygun görüşün esas alındığı, eğer böyle bir ictihad bulunamamışsa İslam hukukunun genel esasları doğrultusunda yeni bir ictihadla oluşturulan bu çalışma¹⁰ Suriye'de yapılan yeni bir askerî darbe ile 29 Eylül 1961 tarihinde Mısır ile Suriye birliğinin bozulması sonucu uygulanma şansı bulamamış ve unutulmaya yüz tutmuştur.¹¹ Bu darbe dönemi de bir yıldan kısa sürdü ve yeniden anayasal düzene geçilerek yeni bir seçim yapıldı. Bu seçimlerde de Halep milletvekili olarak parlamentoya girdi. 20 Aralık 1961'de Başbakanlık görevine getirilen arka-

⁹ Meczûb, s. 359.

¹⁰ *Meşrû'u Kânûni'l-ahvâlî's-ş-şahsiyyeti'l-muvahhed li'l-iklîmeyni's-Sûri ve'l-Misri*, Dimaşk 1996, Zerkâ'nın mukaddimesi, s. 6.

¹¹ *a.e.*, s. 6.

daşı Dr. Muhammed Ma'rûf ed-Devâlîbî'nin kabinesinde ikinci defa Adalet ve Evkâf bakanlıklarını üstlendi. 28 Mart 1962'de Abdülkerim en-Nihlâvî liderliğinde yeni bir askeri darbe ile parlamenter sistem yine ilga edildi ve başbakanla birlikte bütün milletvekilleri, bakanlar ve Cumhurbaşkanı Nâzım el-Kudsî tutuklandı. Bu darbe ile birlikte bütünüyle siyasi hayattan çekildi ve sadece tedrisle meşgul olmak üzere ilim hayatına döndü.

Zerkâ' işgal kuvvetleriyle daha sonraki ihtilalcileri/devrimcileri mukayese ederken Fransızların onlara göre en azından kişisel hürriyetlere daha saygılı olduklarını belirtir. İşgal güçlerinin ifade hürriyeti, makul isteklerin yerine getirilmesi konusunda daha anlayışlı davrandığını, devrimcilerin ise yurtseverlik/milliyetçilik, güvenlik, kamu yararı, düşmana karşı direnç perdesi altında herkesi susturduğunu, muhalif fikirlere tahammül edemediklerini ve bu tür insanları çeşitli ithamlarla savunma hakkı bile vermeden mahkum ettiklerini ve insanlık dışı muameleye maruz bıraktıklarını anlatır. Örnek olarak da Fransızların Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki aile hukuku hükümlerini birleştirmeyi amaçlayan "*Kânûnu't-Tavâif*"e karşı kendisinin ateşli hitabesi ve halkın tepkisi neticesinde vazgeçmelerini zikreder. Bundan sonra Zerkâ': "*İşgal birliklerinin çekilmesinden sonra ülkedeki devrimcilere karşı böyle bir hareket yapılmış olsaydı feci sonuçlar doğururdu*" demektedir. Bununla ihtilalcilerin işgal güçlerine göre kendi vatandaşlarına karşı daha anlayışlı olmalarının gerekliliğine, ama bunun görülmediğine imada bulunur.¹²

Dimaşk Üniversitesi İslam Hukuku Fakültesinin kuruluşunu takip eden yıl (1955) arkadaşları Dr. Muhammed Ma'rûf ed-Devâlîbî, Dr. Mustafa es-Sibâ'î ve Muhammed Mübârek ile birlikte bu okulun üstleneceği bir İslam hukuku ansiklopedisi tasarısı üzerinde çalışmayı kararlaştırdılar. Ansiklopedi alfabetik olarak bütün mezheplerin görüşleri dikkate alınarak, yazarının ferdî ictehadlarına yer vermeden objektif olarak hazırlanacaktı. Bundan amaç doğrudan İslam hukuku ile ilgili ihtisası olmayan zevatın, fikhî bilgiye ulaşmalarında zorluk çıkaran klasik fıkıh kitaplarının karmaşık ibareleri ve üslubu içine gizlenmiş fikhî hazineye ulaşmalarında kolaylık sağlamaktı. Bunun için 1375/1956 yılında Dimaşk Üniversitesi İslam Hukuk Fakültesinde (Külliyetü's-Şerî'a) bir ekip oluşturuldu ve bu iş için özel bütçe ayrıldı. Esasen ansiklopedi hazırlama teklifi, Temmuz 1951'de Fransa'nın başkenti Paris'te Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından düzenlenen İslam Hukuk Haftası Kongresi'nde alınan tavsiye kararına dayanıyordu.¹³ Bu kong-

¹² İkinci Dünya Savaşından sonra bağımsızlığını elde eden Süriye bir dizi ihtilale/devrime sahne olmuştur. Mısırla birleşme taraftarı olanlarla bağımsız kalmak isteyenler arasında bir dizi mücadele yaşanmıştır. Hüsnü Zâim (mart 1949), Çiçekli (kânûn-ı evvel 1949), Şükrü el-Kuvvetli (şubat 1954) ihtilallerinden sonra ülke 1958 şubatında Mısır ile birleşmiş, 1961 eylülünde Mısır'ın Süriye valisi Abdülhakîm Amr Şam'da tevkiif edilerek birliğe son verilmiştir. 1963'te milliyetçi Ba's partisi ve şubat 1966'da Emin el-Hâfız iktidarı ellerine geçirmiştir (H. Lammens-Fikret Işıltan, "Suriye", *İA*, XI, 64).

¹³ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ', "Ta'rif Mûcezz bi-Meşrû': Mevsû'ati'l-fikhî'l-İslâmî", *Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî*, yıl: 1, sene: 5, Mekke 1387/1967, s. 64-66.

reye Sûriye'den Dr. Muhammed Ma'rûf ed-Devâlîbî ile Zerkâ' katılmıştı. Hazırlık aşamasında önemli bir merhale katedildi. Dört mezhep dikkate alınarak madde başları büyük ölçüde tespit edildi. Bu arada ansiklopedi çalışmalarına kolaylık sağlaması amacıyla mukayeseli fikhin önemli kaynaklarından birisi olan Zâhirî fukahâsından İbn Hazm'ın (ö.456/1064) *el-Muhallâ*'sı esas alınarak bir fıkıh sözlüğü hazırlandı (*Mu'cemu fıkhi İbn Hazm ve'd-delil li-mevtini'l-mustalahâti'l-fikhiyye*). 1958 yılında Mısır ve Suriye'nin birliği kararı alınınca Mısır Evkâf Bakanlığı da bu projeye ortak olmak ve finansmanını üstlenmek istedi. Bunun üzerine Mısır ve Suriyeli ilim adamlarından oluşan karma bir komisyon oluşturuldu (18 Ocak 1961). Ali el-Haffî ve Muhammed Ebû Zehre Mısır kanadından katılan ilim adamlarından idi. Bu merhalede biraz hızlı hareket edildi ve örnek maddelerden oluşan bir fasikül çıkarıldı. Mesela Muhammed Ebû Zehre'nin daha sonra Kahire'de Dâru'l-Fikri'l-Arabî tarafından basılan *Buhûs fi'r-ribâ* adlı küçük eseri bu ansiklopedi için örnek olarak yazdığı "ribâ" maddesidir. 1961 yılında Mısır'ın Suriye valisi Abdülhakîm Amr'ın Dımaşk'ta tevkîfinden sonra birlik sona erince ansiklopedi çalışmaları da durdu.¹⁴ Ancak Kuveyt Evkâf Bakanlığı 1966 yılında bu projeye sahip çıktı ve benzer bir ansiklopedinin hazırlanması için çalışmalara başladı. Ön hazırlıkların tamamlanmasının ardından amacın gerçekleştirilmesi için kendisine yapılan daveti kabul eden Zerkâ' projenin başına geçmek üzere Dımaşk Üniversitesinden izinli olarak ayrıldı. Bu arada Mısırdaki da aynı yönde bir gayret başladı (*Mevsû'atü Cemâl Abdinnâsır* daha sonra *Mevsû'atü'l-Fikhi'l-İslâmî* adıyla yayımına devam edilmiştir). Zerkâ' ilk iş olarak çalışma metodu ve ansiklopedinin yazımı ile ilgili konu ve teknikleri yeniden yapılandırdı. Kendi ifadesine göre beş yıllık süre zarfında ansiklopedi yazımının dörtte birine denk düşen ön çalışmayı tamamladı. Daha önceki ansiklopedi çalışması sırasındakine benzer biçimde mukâyeseli fikhin önemli örneklerinden bir diğeri olan meşhur Hanbelî fukahâsından İbn Kudâme'nin (ö.620/1223) *el-Muğni* adlı eseri temel alınarak hazırlanan fıkıh sözlüğü bu çalışmanın semerelerinden birisidir. Ansiklopedinin hacmini her bir sayfası 250-300 kelime'den oluşan biner sayfalık otuz cilt olarak planlamıştı. Ancak 1971 yılında Evkâf Bakanının değişmesi sebebiyle bu çalışma askıya alındı. Bunun üzerine Zerkâ' o yıllarda inşa edilen Ürdün Üniversitesi İslam Hukuk Fakültesine (Külliyetü's-şerî'a) öğretim görevlisi olarak davet edildi (1971). Bu davete icabet ederek Kuveyt'ten ayrıldı ve 1989 yılına kadar bu görevde kaldı. Zaten Suriye yasalarına göre Kuveyt'te bulunduğu sırada Dımaşk Üniversitesinden yaş haddinden emekliye sevk edilmişti. Fakat daha sonra Kuveyt Evkaf bakanı değiştirildi ve önceki bakanının hatasından dönülerek ansiklopedi çalışmalarına devam kararı alındı. Kendisinin yeniden bu

¹⁴ Bu ansiklopedi karma komisyonun dağılmasının ardından Mısır Evkâf Bakanlığınca Mısırlılardan oluşan yeni bir komisyonca *Mevsû'atü Cemâl Abdinnâsır* adıyla 1966 yılında yayımlanmaya başlamış ve XI. Cildinden itibaren de *Mevsû'atü'l-Fikhi'l-İslâmî* adıyla yayımlanmaya hala devam etmektedir. Her bir istilâh dört mezhebin yanı sıra Zâhiriyye, Zeydiyye, İmâmîyye ve İbâziyye mezheplerinin görüşleri de zikredilmek suretiyle hazırlanmaktadır.

çalışmayı yürütmesi teklifine Ürdün Üniversitesindeki görevi sebebiyle olumsuz cevap verdi. Ansiklopedi kendisinin daha önceki çalışmaları neticesinde belirlediği esasların dışında yeni bir usulle hazırlanmaya başlandı ve şu anda bu ansiklopedi (*el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye*) tamamlanma aşamasına gelmiştir.

1978 yılında merkezi Mekke'de bulunan Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî; 1983'te de İslam Konferansı teşkilatına bağlı olarak Cidde'de kurulan ve Müslüman dünyanın karşı karşıya bulunduğu çağdaş problemlere İslam hukuk metodolojisi çerçevesinde çözüm bulmayı amaçlayan her iki Fıkıh Akademisine üye seçildi ve buradaki toplantılara muasır problemlerle ilgili bir çok tebliğ sundu.

1975 yılında Arap Birliği (Câmi'atü'd-Düveli'l-Arabiyye) Genel Sekreterliğinin hukuk şubesinde bütün Arap ülkeleri için ortak bir medeni kanun hazırlanması kararı alındı. Bu çalışma için bir komisyon oluşturuldu. Bunun için birlik merkezinde yıllık periyodik toplantılar yapıldı. Bu noktada İslam hukukundan ve fıkıh mirasından yararlanma gibi bir düşünce zihinlerde yoktu. Amaç Arap ülkelerinde uygulamada bulunan yabancı menşeli kanunlardan bir birlik sağlamaktı. Bunun da temelinde Yeni Mısır Medenî Kanunu vardı. Üç yıl gibi bir çalışmadan sonra İslam hukukundan bağımsız olarak hazırlanmış bir kanunda birlik sağlanamayacağı anlaşılınca işin seyri değişti ve İslam hukuku esas alınarak bir medenî kanun hazırlanması kararı alınarak Modern hukukçularla İslam hukukçularından oluşan karma bir komisyon oluşturuldu. Zerkâ'nın her iki hukuk alanında uzman sıfatıyla üye seçildiği bu komisyon, çalışmalarına, Arap Birliği Teşkilatının Mısır'ın İsrail ile barış antlaşması imzalaması sebebiyle merkezinin Kahire'den Tunus'a taşınmasından sonra 1980 yılında başlayabildi. 1984 yılına kadar yapılan hazırlıklarda önemli aşamalar kaydedildi. Bu çalışmada Arap dünyasında İslam hukuku esas alınarak hazırlanmış ilk medeni kanun olma hüviyeti taşıyan ve 1976 yılında yürürlüğe giren¹⁵ Ürdün Medenî Kanunu hareket noktası kabul edilmiş, her bir maddesi tek tek değerlendirilerek, ta'dîl (düzeltme), tebdîl (değişiklik) ya da terk (vazgeçme) şeklindeki çalışmalarla amacın gerçekleştirilmesi yoluna gidilmiş ve Medenî hukukun çeşitli dallarına ait kanun metinleri hazırlanmıştır.¹⁶

Zerkâ, bölge ülkelerinde İslam hukuku ve meri hukuk alanındaki komisyon çalışmalarının bir çoğunda (taknîn/codification, ta'dîl vb.) özellikle kanun tasarılarının hazırlık aşamalarında uzman sıfatıyla yer almış, çeşitli üniversitelerin programlarının oluşturulması ve geliştirilmesinde aktif görev yapmıştır. Ayrıca İslam hukuku alanında yapılan çalışmalarda ortaya çıkan bazı problemlerin halinde kendisinden yardım istenen bir bilim adamı olarak

¹⁵ Zerkâ', "el-İctihâd ve devru'l-fikh fi halli'l-müşkilât", *el-Câmi'atü'l-İslâmiyye*, sy. 22, Rabat 1409/1989, s. 162.

¹⁶ bk. *el-Fi'lü'd-dâr*, s. 8-9.

aranmıştır. Mesela Pakistan'da General Ziyâülhak (ö.1409/1988) döneminde İslam hukuku merkezli ceza kanununun hazırlık aşamasında kadının diyeti ile ilgili konunun kanunlaştırılması esnasında çeşitli çevrelerden gelen tepkiler üzerine Muhammed Ma'rûf ed-Devâlîbî ile birlikte bu ülkeye davet edilmişler ve ilgili çevreleri ikna etmişlerdir.¹⁷ Bütün bunların yanı sıra İslam hukuku alanında kırk yıl boyunca verdiği dersler ve konferanslar, yazdığı kitaplar, ulusal ve uluslar arası toplantılara sunduğu tebliğler, ilmi dergilere yazdığı makaleler, yetiştirdiği binlerce talebeyle bereketli bir ömür geçirmiş ve 19 Rabi'ulevvel 1420/03 Temmuz 1999 tarihinde cumartesi günü ikinci vakti Riyad'da vefat etmiştir.

II- ESERLERİ

1- *el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd*: Müellifin İslam hukuku alanındaki en meşhur eseridir. Suriye Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri için ders kitabı; mahkemelerde de hakimlere rehber olması amacıyla modern usulle hazırlanmış bir kitaptır. *el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd* o dönemlerde Hanefî fikhinin/Mecelle'nin uygulamada esas alınmış olması sebebiyle bu mezhep temelli olarak hazırlanmış, yeri geldikçe de diğer mezheplerin görüşlerine atıfta bulunulmuştur. Münîr el-'Aclânî'nin ifadesiyle bu eser ülkede Mecelle'nin uygulanması sebebiyle öncelikle genel anlamda İslam hukukuna başlangıç olsa da özel manada Mecelle'ye giriş kitabıdır.¹⁸ 30 Mart 1949 tarihinde Suriye tarihinin ilk askerî darbesini yaparak mevcut yönetimi ilga eden ve idareyi ele alan Hüsnü Za'îm'in atadığı yeni Adalet Bakanı Es'ad el-Kûrânî'nin Batı Dünyası nezdinde iyi bir yer tutmak/ımaj bırakmak amacıyla uygulamadaki Medenî Kânûnun ilga edilerek tamamen batılı normlara uygun bir biçimde yeniden hazırlanması fikrine darbe liderini ikna etmesi sonucunda amaçlanan evsafa uygun bulunan Mısır Medenî Kânûnunun esas alındığı yeni medenî kanun¹⁹ aynı yılın sonlarında yürürlüğe girince kitap sadece İslam hukuku derslerinde takip olunmuştur.

Dört cilt olarak tasarlanan bu çalışma, öncelikle acil ihtiyaç sebebiyle, hazırlığı biten kısımlarının fasiküller halinde basılmasıyla yayın hayatına başlamıştır. Kitabın ilk iki cildi *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âmm* şeklinde isimlendirilmiş ve üç ana kısımdan oluşmuştur. İslam hukuk başlangıcı olarak ifade edilebilecek birinci bölümde tanım, kaynaklar, tarihçe, İslam hukukunun dönemleri, İslam hukuk ekollerinin ortaya çıkışı, bu ekollerin ihtilaf sebepleri ve bu farklılıkların hukukî değeri, İslam hukukunun tedvini gibi konular ele alınmıştır. İkinci bölümde fikhî hükümlerin dayandığı temel hukuk nazariyeleri işlenmiştir ki bu tarz bir sunuş klasik sistematiğe göre önemli bir yeniliktir. Üçüncü bölümde ise küllî kaidelere yer verilmiş ve bu kaidelerin ortaya çıkışı, hukukî değeri ve literatürü ile ilgili konular ele alın-

¹⁷ Zerkâ', *el-'Aklü ve'l-fıkhu fî fehmi'l-Hadisî'n-Nebevî*, s. 43.

¹⁸ Münîr el-Aclânî, "el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âmm", *Mecelletü'l-Mecma'ü'l-ilmîyyü'l-'Arabî*, sy. 28, Dimaşk 1373/1953, s. 16 (*el-Medhal*'in Dimaşk 1425/2004 baskısının başındaki yeniden yayımı).

¹⁹ Ayrıca bk. *el-Medhal*, I, 224 (dip not: 1).

miş ayrıca Mecelle küllî kaidelerinin şerhleri yapılmıştır. Eser 1354/1945 yılında Dimaşk'ta basılmıştır. Üçüncü cilt ise *el-Medhal ilâ nazariyyeti'l-iltizâm fi'l-fikhi'l-İslâmî* şeklinde İslam borçlar hukuku teorisini konu edinmiş ve çalışmanın yazımı 1365/1946 yılında tamamlanmıştır. Bu kısım daha sonra da aynı isimle müstakil olarak basılmıştır (Dimaşk 1420/1999). Bu üçüncü cilt ile 1980 yılında uluslar arası Kral Faysal İslâmî araştırmalar ödülünü kazanmıştır. Alım-satım akdini konu alan ve eser'in dördüncü cildi olarak planlanan *el-'Ukûdü'l-müsammât fi'l-fikhi'l-İslâmî: 'Akdü'l-bey'* ise 1948 yılında basılmış ve daha sonra da müstakil eser olarak Dimaşk'ta Dâru'l-Kalem tarafından 1420/1999 yılında yeniden neşredilmiştir.

el-Fıkhü'l-İslâmî fi sevbihi'l-cedîd ele aldığı konularda, kazuistik metotla yazılmış klasik fıkıh kitaplarındaki hükümlerin ortak noktasını oluşturan temel ilkeleri tespit ve buradan hareketle teoriye ulaşma noktasında başarılı çalışmaların ilk örneklerinden birisi sayılabilir. Bunun yanında üslubunun güzelliği, tertibindeki insicam ve modern sistematığı ile büyük takdir toplayan eserin²⁰ gözden geçirilmiş şekli müellifinin yeni bir takdimi ile birlikte en son 1425/2004 yılında Dimaşk'ta Dâru'l-Kalem tarafından yeniden neşredilmiştir. Bu değerli eser Servet Armağan tarafından da *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku* adıyla Türkçe'ye kazandırılmıştır (İstanbul 1993). Ayrıca kitabın hemen girişinde yer alan birinci bölümün ilk kısmı/faslı (IX. Baskı, Dimaşk 1967-68, s.25-53) 8-19 Eylül 1953 tarihinde A.B.D.'de Congress Kütüphanesi ve Princeton Üniversitesi'nin ortaklaşa düzenlediği *İslam Kültürü* konulu kongre'de sunulan tebliğ olup Hayreddin Karaman tarafından "Umûmî Olarak Hukuk, İslam Hukuku ve İslam Aile Hukuku" adıyla tercüme edilerek –metin ve terceme arasında bazı konuların takdim ve tehiri mevcuttur- *Yeni Gelişmeler Karşısında İslam Hukuku* adıyla Türkçe'ye kazandırılmıştır (İstanbul 1992, s. 11-52, 3. baskı).

2- *el-Fetâvâ*: Zerkâ'nın kendisine sorulan sorulara verdiği cevapları konu alan bir fetva koleksiyonudur. Talebesi Mevd Ahmed Mekkî, bir çok dergide özellikle editörlüğünü Mustafa es-Sibâ'î'nin yaptığı *Hadâratü'l-İslâm* [hassaten de bu derginin çıktığı ilk dört yılı (1380-1384)'ndaki fetvalar] ve önce Mısır daha sonra da Dimaşk'ta yayımlanan editörlüğünü Sa'îd Ramazan'ın yaptığı *el-Müslimûn* dergileri olmak üzere çeşitli periyodiklerde neşredilen fetvalarını toplayarak oluşturmuştur. Ayrıca nâşir Mekkî, esere hocası Zerkâ'nın bizzat elden verdiği yayımlanmamış yazılı fetvalarını da eklemiş, Yûsuf el-Karadâvî de *el-Fetâvâ'z-Zrekâviyye* şeklinde isimlendirdiği bu kitaba bir takdim yazısı yazmış (s. 5-15), yer yer de dipnotlarda kendi görüşlerini belirtmiştir. Bu değerli eserin ilim dünyasına sunulması Mevd Ahmed

²⁰ Mesela bk. Muhammed ez-Zühaylî, *Merci'u'l-'ulûmi'l-İslâmiyye: Ta'rîfu'hâ, târihu'hâ, eimmetühâ, 'ulemâuhâ, mesâdiruhâ, kütübühâ*, Dimaşk, ts. (Dâru'l-Ma'rife), s. 558; Abdülkadir AVde, "el-Fıkhü'l-İslâmî fi sevbihi'l-cedîd", *el-Müslimûn*, sy. 5, yıl 2, Kahire 1372/1953, s. 497-500; Münîr el-Aclânî, "el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âmm", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-ilmîyyi'l-'Arabî*, sy. 28, Dimaşk 1373/1953 (son iki yazı eserin Dimaşk 1425/2004 baskısının girişinde yeniden neşredilmiştir).

Mekkî'nin itinalı çalışmasının bereketli bir sonucudur. Mekkî, fetva mecmuasını on ana başlık altında tasnif etmiş, yayımlanmadan önce müellife sunmuş ve kontrol ettikten sonra onun tasvibiyle gün yüzüne çıkarmıştır. Bu başlıklar şunlardır: 1-İnanç konuları (akâid), 2- İbadetler (temizlik, namaz, zekat, oruç, hacc), 3- Yiyecekler (ahkâm'l-et'ime), 4- Tıbbî konular, 5- Kadın meseleleri, aile ve miras hukuku, 6- Farklı konularla ilgi karışık mevzular (fetâvâ şer'iyye mütenevvi'a), 7- Modern hukuk-fıkıh ilişkisi, 8- Hadler ve diyet ile ilgili mevzular, 9- Mâlî işlemler, 10- Bankacılık. Bu başlıklar içerisinde gelen sorular en fazla mali işlemler, ikinci olarak da aile hukuku alanındadır. Eser'de soru ile birlikte soranın ismi, sorduğu tarih ve peşinden neşredildiği yerle birlikte cevap kaydedilmiştir. Özellikle mahremiyeti olan ve sadece kişinin kendi özel hayatını ilgilendiren konularda ise gizlilik ilkesine riayet edilmiş ve isim zikredilmemiştir. Sorular sadece bir ülke veya bölgeden değil çeşitli İslam ülkeleri ve Müslümanların yaşadığı diğer devletlerdeki şahıslar ve kurumlardan gelmiştir. Eserdeki fetvaların en eskisi 26 Rabî'ulevvel 1375/12 Kasım 1955 ve en yenisi de 14 Rabî'ulevvel 1419/8 Temmuz 1998 tarihlidir. Eserin bir başka dikkat çekici özelliği de güncel konuların ağırlıklı olduğu sorulardan oluşmasıdır. *el-Fetâvâ* Dımaşk'ta Dâru'l-Kalem tarafından 1425/2004 yılında ilk defa yayımlanmıştır. Aşağıda eserden seçilen bazı fetvalara yer verilecektir.

3- *el-'Aklü ve'l-fikhü fi fehmi'l-hadisi'n-Nebevî*: Altı konuyu ele alan küçük hacimli bir kitap olup 1417/1996 yılında Dımaşk'ta (Dâru'l-Kalem)/Beyrut'ta (ed-Dâru's-Şâmiyye) basılmış, Abdullah Kahraman tarafından da *Hadislerin Anlaşılmasında Aklın ve Fıkhın Rolü* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul, Akademi Yayıncılık, 2002). Hadisleri anlamada izlenecek yöntemi konu edindiği bu eserde örnek kabilinden bazı meselelere yer vermektedir. Ona göre hadîslerin sağlıklı bir biçimde anlaşılabilmesi için üç şey lazımdır. Birincisi Kitap ve Sünnet'in dili olan Arapça'ya ve onun inceliklerine vakıf olmak. İkincisi Akıl. Çünkü akıl Allah'ın yükümlülüğü/teklîfi kendisine bağladığı mîzândır/terazidir. Mükellefler, aklın selim bulunması ölçüsünde hesaba çekilirler/sorumlu tutulurlar, kişi çeşitli işler arasında onunla denge kurar, sağlam olanı bozuk olandan onunla ayırır, davranış ve görüşlerinde onun vasıtasıyla çelişkiden korunur. Üçüncüsü de kanun koyucunun/şâri'in maksatlarını anlama, benzer meseleleri birbirine kıyaslama, nassların taşıdığı anlamları bilebilme, şartlara göre değişkenlik özelliği gösteren vasıta/vesâil türünden hükümlerle değişmeyen sâbitelerden oluşan gaye türünden hükümleri birbirinden ayırabilme, öncelikler fıkhını idrak edebilme yolu olan şer'î hükümlerin inceliklerini kavrayabilme gücüne sahip olmak. Bu üç esas, hadisleri anlamada en temel kriterleri oluşturur (s. 8-9). Zerkâ' bu düşüncesini altı konu ile örneklendirir.

Birincisi "*beni rüyasında gören gerçekten görmüş gibidir*"²¹ hadisi ile ilgili değerlendirmelerinden oluşmaktadır. Bu noktada vardığı sonuç bu hadisin sahabe dönemi ile ilgili olduğu, son sahâbînin vefatıyla birlikte hadisin hükmünün son bulduğu düşüncesidir. Çünkü bu dönemden sonra rüyada görülenin gerçekten Hz. Peygamber olup olmadığını test etme imkanı yoktur (s. 17-34).

İkinci konu ise kadın'ın diyeti ile ilgili bir meseleyi konu edinmekte ve özellikle "*Kadının organlarına yönelik cinayetlerin diyeti erkeğin diyetinin üçte birine ulaşınca kadar tam diyet, bundan sonrası ise erkeğinkinin yarısıdır*"²² şeklindeki hadisi ele almaktadır. Bu hadis'in klasik kaynaklardaki:

Erkeğin ve kadının 1 parmağı için diyet	: 10 deve
Erkeğin ve kadının 2 parmağı için diyet	: 20 deve
Erkeğin ve kadının 3 parmağı için diyet	: 30 deve
Erkeğin 4 parmağı için diyet 40 deve; kadınıki ise	: 20 deve

şeklindeki açılımı (hatta bunun hadisin devamı olduğu kabul edilmektedir ki bu hatalıdır) ile ilgili tutarsızlık dikkatini çekmiş ve üzerinde yaptığı tetkikten sonra hadiste anlatılan *üçte birden sonra takdir edilen toplam diyetin (40 deve) yarısı olan 20 deve değil üçte birden sonraki (30) kısmın (10) yarısı olan 5 deve* olduğu ve bunun da 35 deve ettiği sonucuna ulaşmış, daha sonra bu gerçeğe *Şevkânî* (ö.1250/1834)'nin vardığını görünce²³ sevinmiştir (s.37-56).

Üçüncü konu ise fitir sadakasının nakdî olarak verilip verilemeyeceği meselesini konu edinmektedir. Özellikle Hanefî mezhebi dışındaki üç büyük mezhebin fitir sadakasının aynî olarak (buğday, hurma, kuru üzüm ...şeklinde) verilmesi gerektiği, bunun *te'abbudî* bir emir (namazların rekât sayısı gibi Allah'ın sırf kullarını denemek maksadıyla emrettiği ve nasıl, ne şekilde emredilmiş ise aynen öyle yerine getirmekle yükümlü olunan ictihada kapalı hükümler) olduğu şeklindeki icihatlarında bu mezheplere mensup bazı çağdaş alimlerin direnmesi sonucu özellikle sanayileşmiş batı ülkelerinde yaşayan Müslümanların sıkıntıya düşmesi sebebiyle Hanefî mezhebi'nin "*fitir sadakasının aynî olarak verilebileceği gibi kıymetiyle (para olarak) de ödenebileceği*" şeklindeki icihadını müdafaa eden bir bölümdür (s.57-69).

²¹ Buhârî, "İlim", 38, "Ta'bîr", 10; Müslim, "Rü'yâ", 11; Ebû Dâvûd, "Edeb", 88; Tirmizî, "Rü'yâ", 4, 7...

²² Nesâî, "Kasâme", 35; Mâlik, *Muvatta'*, "Ukûl", 6; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 167-168.

²³ Şevkânî, *Neylül-evtâr*, VII, 68; Zerkâ', *a.g.e.*, s.50-54; kadının diyeti konusunda bk. Hasan Ahmed el-Hammâdî, "Diyetü'l-mer'e fi'l-fikhi'l-İslâmî", *Mecelletü'l-buhûsi'l-fikhiyye el-muâsıra*, sy.28, sene: 10, Riyad 1419/1988, s.131-216.

Dördüncü konu rü'yet-i hilâl ile ilgili olup günümüz imkanlarına göre ramazan hilal'inin hesapla tespit edilebileceğini, çıplak gözle görme hükmünün kesin ve bağlayıcı olmadığını, bunun sadece o günün şartları dikkate alınarak öngörülmüş pratik bir çözümden ibaret bulunduğunu çeşitli delillerden hareketle savunan bir bölümdür. Burada hilalin tespiti konusunda çıplak gözle görmenin esas olduğu, bunun te'abbüdî bir emir olduğu ancak hesaptan da yararlanılabileceği yönündeki fıkıh akademisinin kararını eleştirmektedir (s.71-97).

Beşinci konu ise hava yolu/uçak ile hacc veya umreye gelenlerin ihrama girecekleri yerler (mîkât) konusunu ele almaktadır. Zerkâ' Hz. Peygamber'in *Zülhuleyfe, Cuhfe, Karnülmenâzil, Yelemlem* olmak üzere dört yeri mîkât olarak belirlediğini bunların da o günün şartlarında karayolu ile hacca veya umreye gelenlerle ilgili bulunduğunu dolayısıyla bu yerlerin mîkât olarak belirlenmiş olmasının te'abbüdî bir hüküm olmadığını savunur. Hz. Ömer'in Irak/Şam yönünden hacca gelenlere *Zâtü 'ırk'* mîkât olarak belirlemesini de bu düşüncesini güçlendiren bir delil olarak öne sürer. Ona göre bu konu ictihâda açıktır. Bu günün vasıtası olan uçakla hacc veya umreye gelenlerin sıkıntısının mezhep taassubuna kapılmadan, önceki görüşlerin etkisinde kalmadan delilden hareketle yeni bir ictihad ile giderilmesi gerekir. Fıkıh Akademisi'nin üçüncü dönem toplantısında (Mekke 1986) alınan "*deniz ve hava yolu ile gelenlerin ihram yerlerinin (mîkât) hizasına gelince ihrama girmeleri gerektiği*" şeklindeki kararını üstü kapalı olarak eleştirir ve şu görüşü savunur: "Günümüzde hava yolu ile hacca veya umreye gelenlerin uçak hava limanına inmeden önce ihrama girmeleri gerekmez. Uçak indikten sonra karayolu ile gidecek olanların gittikleri yola göre ihram giyecekleri mekan değişir. Eğer uçak, ihrama girmek için belirlenmiş mekanların (mîkât) haricinde bir yere inmişse hangi mîkâttan geçeceklerse veya hizasına geleceklerse ihramlarını orada giyerler. Eğer uçağın indiği meydan, ihram yerlerinden birisi ile Harem arasında ise ihramın giyileceği yer o beldedir. Günümüzde hacc ve umre yolcularının geldiği meydan uluslar arası Cidde hava limanıdır. Onların ihram giyecekleri mekân (mîkât) Cidde şehridir." (s.99-118).

Altıncı konu da kutuplara yakın bölgelerde yaşayan Müslümanların uyacakları namaz ve oruç vakitleri ile ilgili esaslar hakkında Fıkıh Akademisi'nin görüşü ve buna karşı yazdığı müzakereden oluşmaktadır (s.119-126).

4- el-Fıkhü'l-İslâmî ve medârisüh: UNESCO bütün yönleriyle İslam'ı tanıtmayı amaçlayan bir eser neşretmiştir. Bir kısmı oryantalistlerce yazılan ve İslam'ı karalayıcı bölümleri bulunan bu kitap İslam dünyasından büyük tepki çekmiştir. Bunun üzerine mezkur kurum bu kitabın yerine İslam hakkında bir dizi yeni kitap yazdırma projesine girişmiş ve ana hatlarıyla İslam Hukuku ve ekolleri hakkında bilgi ihtiva eden eser bu amaçla yazılmıştır

(mukaddime, s.5-6). Zerkâ' bir çok dile tercüme edileceğini de dikkate alarak kitabında oldukça sade bir dille veciz bir biçimde fikhın tanımı, özellikleri, kaynakları, ictihad ve fikhî görüşlerin çeşitliliği ve farklılıkları doğuran sebepler, İslam hukuk okullarının ortaya çıkışı ve bunu hazırlayan amiller, ictihad kapısının kapandığı tartışmaları, İslam hukukunun günümüzdeki durumu ve tecdîd ile ilgili görüşlere yer vermektedir. Eser küçük hacimli bir kitap olup 1416/1995 yılında Dımaşk'ta (Dâru'l-Kalem)/Beyrut'ta (ed-Dâru's-Şâmiyye) tarafından basılmıştır.

5- *Nizâmu't-te'mîn, hakikatüh ve'r-re'yü fih*. Günümüz İslam hukukçularının tartıştığı en önemli konulardan birisi olan sigortayı konu edinen bir eserdir. Esasen bu çalışma, 15-20 Şevval1380/1-6 Nisan 1961 tarihleri arasında Dımaşk'ta akdedilen İslam Hukuku Haftası adlı kongreye bizzat kendisinin teklifi ve çabasıyla dahil edilen *sigorta* konusunda sunduğu "*Akdü't-te'mîn ve mevkifü's-şerî'ati'l-İslâmiyye minh*" adlı tebliğin²⁴ kitap haline getirilmiş hali olup, çalışmasında genel anlamda sigortanın cevazını savunmakta ve bu görüşünün delillerine yer vermektedir. Kitap, tebliğin metni, müzakerecilerden karşı görüşü savunan Muhammed Ebû Zehre'nin yazısı ve kendisinin O'na verdiği cevap da eklenerek defalarca basılmış en son yeni tartışmalardaki görüşlerinin de yer aldığı ilaveli baskısı Beyrut'ta 1415/1994 yılında (4. bs.) Müessesetü'r-Risâle tarafından yapılmıştır. Eser Hayreddin Karaman tarafından *İslâm'a Göre Sigorta* adıyla Türkçe'ye kazandırılmış ve İstanbul'da bir çok defa basılmıştır (mesela 1976, 1981, 1992).

6-- *el-İstislâh ve'l-mesâlihu'l-mürsele fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye ve usûli fikhîhâ: el-Medhalü'l-fikhîyyü'l-'âmm* adlı eserinden (s. 60-89 [9.bs]) muktebes olan ilk kısımda İslam hukukunun kaynaklarından Kitap, sünnet, icma, kıyas ve istihsan hakkında genel bilgi verir (s. 11-33) ve peşinden ikinci bölümde ıstıslah konusunu ele alır. Eserin ortaya çıkmasını sağlayan ana saik ellili yılların sonlarında farklı fikh mezheplerinden istifade ederek İslam Medenî Kânûnu'nu hazırlama çalışmaları sırasında "*ıstıslah ve mesâlih-i mürsele*"nin İslam hukuku merkezli yasama faaliyetlerinde boşlukları dolduracak çok önemli bir kaynak olarak kendisini göstermiş olmasıdır. Bu özelliğini dikkate alarak *el-Medhal*'deki bu konu ile ilgili kısmı dört mezhebin yanı sıra Zâhirîler, Zeydîler, İmamiyye Şî'a'sının görüşlerine de yer vererek geliştirmiştir. Altmışlı yılların başlarında yazdığı bu eser uzun süre müsvedde olarak kalmış (s.5-6), oğlu Muhammed Enes ez-Zerkâ'nın himmetiyle Dâru'l-Kalem tarafından Dımaşk'ta 1408/1988 yılında yayımlanmıştır.

7- *Siyâga kânûniye li-nazariyyetü't-te'assüf bi'sti'mâli'l-hak fi kânûn İslâmî*: XIX. yüzyılın ikinci yarısında günümüz hukukuna giren ve bu konuda doğulu ve batılı bilim adamlarının İslam hukukunun önceliğini ve

²⁴ *el-Fetâvâ*, s. 409.

katkısını kabul ettikleri Hakkın Kötüye Kullanılması Teorisi ile ilgili bir çalışmadır. Arap Birliği Teşkilâtı'nın İslam Hukuku merkezli bir medenî kanun hazırlanarak bütün Arap ülkelerinde uygulanması ve böylece bu noktada birliğin sağlanması amacıyla yönelik olarak Zerkâ'ya tevdi edilen projenin bir ürünüdür. Çalışma hakkın kötüye kullanılması kavramının analizi, Arap ülkelerinin kanunlarındaki yeri, Kur'ân, Sünnet ve sahabe uygulamasındaki temelleri ile fıkıh mirasımızdaki örneklerine yer verdikten sonra kanun formundaki maddelerden oluşmaktadır ki bu özelliğiyle konunun ilk örneğidir (s.7-8). Çalışma Mayıs 1983 yılında Arap Birliği Genel Sekreterliği Hukuk Şubesine teslim edilmiştir. Eser bazı küçük düzeltmelerle Amman'da Dâru'l-Beşîr tarafından 1408/1987 (2. bs.) yılında basılmıştır.

8- *el-Fi'lü'd-dâr ve'd-damânu fih*: Borç kaynaklarından haksız fiilleri konu alan bir eserdir. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde haksız fiillerle ilgili Kur'ân ve Sünnetten deliller ile sahabe tatbikatından örnekler konu edilmiştir. İkinci bölümde kavramın tahlili, üçüncü bölümde de Ürdün Medenî Kanununun haksız fiillerle ilgili hükümleri düzenleyen maddeleri ve bunların değerlendirilmesine yer verilmiştir. Bu eser Arap Birliği Genel Sekreterliği Hukuk Şubesinin İslam Medenî hukuku hazırlama projesinin bir parçası olarak ortaya çıkmış ve 1984 yılında kurula sunulularak takdirle karşılanmıştır. Eser bazı ilavelerle birlikte Dımaşk'ta Dâru'l-Kalem tarafından 1409/1988 yılında basılmıştır.

9- *Fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*: Suriye (Dımaşk) Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğrencilerine hadis usûlü alanında verdiği ders notlarından oluşan küçük hacimli bir eser olup ilk olarak Dımaşk'ta 1372/1953 senesinde, ikinci defa da 1375/1956 yılında basılmıştır.

10- *Ahkâmü'l-evkâf*: Vakıf hükümlerine ait bir eser olup konu ile ilgili günün ihtiyaçlarına cevap verecek, öğrencilere ders kitabı niteliği taşıyacak şekilde bir eser hazırlama ihtiyacından doğmuştur (s.6). Birinci cildi Dâru Ammâr tarafından 1418/1998 yılında Amman'da basılmıştır.

11- *Vücûbu tatbîkî's-şerî'a*: 1396/1976 yılında Medine Muhammed b. Suud İslam Üniversitesinde verdiği konferans metni olup İslam hukukunun bütün zaman ve mekanlarda uygulanabilirlik niteliklerine sahip dinamik bir hukuk düzeni olduğunu müdafaa etmektedir.

12- *Masârîf: Mu'âmelâtuhâ ve vediâ'uhâ ve fevâiduhâ*: İslâmî bankacılık konusunu ele alan küçük hacimli bir çalışma olup (24 sayfa) Cidde'de 1983 yılında Melik Abdülazîz Üniversitesine bağlı Uluslar arası İslam Ekonomisi Enstitüsünce (Merkezü'l-Âlemî li-ebhâsi'l-iktisâdî'l-İslâmî) basılmıştır.

13- *'Akdü'l-istinâ' ve medâ ehemmiyyetihî fi'l-istismârâtî'l-İslamiyye el-mu'âsıra*: İstisnâ' akdinin modern kalkınma ve bankacılıkla ilgisini anlatan küçük hacimli bir risaledir (53 sayfa). İslam Kalkınma Ban-

kasına bağlı el-Ma'hedü'l-İslâmî li'l-buhûs ve't-tedrib tarafından 1995 yılında Cidde'de basılmıştır. Mehd Ahmed Mekki'nin '*Akdü'l-istinâ' ve eseruhû fi neşâti'l-bünûki'l-İslamiyye*' şeklinde adını kaydettiği²⁵ eser bu olmalıdır.

14- '*Azametü Muhammed hâtemi rusulillâh mecma'u'l-'azamâti'l-beşeriyye*: Hz. Peygamberle ilgili bir risale olup (40 sayfa) Dımaşk'ta 1987 yılında (Dâru'l-Kalem) tarafından yayımlanmıştır.

15- '*Kavs Kuzeh*: Gök kuşağı anlamına gelen bu eser şiirlerinden oluşan divanıdır. 246 sayfalık bu kitap 1996 yılında Cidde'de basılmıştır.

Bunun yanında az yukarıda bahsedildiği ve biraz aşağıda da değinileceği üzere Mısır ve Sûriye'nin birleşmesi sonrasında kendisinin *başkanı bulunduğ*u ortak ahvâl-i şahsiye kanunu hazırlık komisyonunca vücuda getirilen ve daha sonra *Meşrû'u Kânûni'l-ahvâli's-şahsiyye el-muvahhed. li'l-iklîmeyni'l-Misrî ve's-Sûrî* adıyla neşrettiği esere önemli bir takdim yazısı yazmıştır (s.5-7). Yapılan antlaşma gereği dört hukuk dalında oluşturulacak yasa hazırlık komisyonundan her birinin başkanı hangi ülkeden ise diğer iki üye öbür ülkeden olacaktır. Buna göre bu komisyonun diğer üyeleri Mısırlı Hasan Me'mûn (Mısır müftüsü) ve Adalet Bakanlığı Yasama Genel İdaresi üyesi hakim Mahmûd Abdülkâdir Mekâdî'dir. Komisyonun genel sekreterliğini ise yine Mısır'dan Dr. Abdülhakîm Abdülhamîd Ferrâc yapmıştır (s. 4, 6). Zerkâ' daha sonra bu alanda bazı teşebbüsler bulunmakla birlikte hazırladıkları bu tasarının diğerlerinde bulunmayan reform/ıslah niteliğinde bir çok hüküm bulundurmasıyla ayrı bir yere sahip olmaya devam ettiğini belirtmektedir. Bu tasarıda her bir maddenin esbâb-ı mûcibesine, fıkıh mezheplerinden ya da İslam hukukunun esaslarından veya kaidelerinden ya da maksatlarından şer'î dayanağını ifade eden açıklayıcı müzekkeresine (el-müzekkeretü'l-izâhiyye) de yer verilmiştir (s. 7). Eserin dikkate değer bir başka yönü de Dürziler (md. 410-411), Hıristiyanlar (md.412-443) ve Yahudilerle (md. 444-452) ilgili düzenlemelere yer vermiş olmasıdır. Zerkâ', komisyon başkanı sıfatıyla bir nüshasını muhafaza ettiği bu tasarımı, ilgili araştırmacılar, şer'î mahkemelerde görevli hakimler, üniversite öğretim üyeleri, özellikle de İslam aile hukuku okutan öğretim elemanları muttali olsunlar, İslam ülkelerinde aile hukuku alanında ıslah, ta'dil çalışmaları yapacak olan kurumlar istifade etsinler diye neşrettiğini söylemektedir (s. 7). Eser, Dımaşk'ta Darü'l-Kalem/Beyrut'ta ed-Dâru's-Şâmiyye tarafından 1416/1996 yılında basılmıştır (568 sayfa). Keza babası Ahmed ez-Zerkâ'nın kaleme aldığı ve aynı zamanda kendisinden ders şeklinde de okuduğu *Şerhu'l-Kavâ'idil-fikhiyye* (Dımaşk 1409/1989) adlı eserini gözden geçirerek baskı hatalarını düzeltmiş ve yeniden neşrini sağlamıştır. Bu eserin de baş tarafına birinci baskıda olduğu gibi yeni bir takdim yazmış ve *el-Medhal*'indeki fıkıh küllî kaideleriyle ilgili bölümün giriş kısmını (II, 947-962) ilave etmiştir (33-44). Ayrıca Sûriye Medenî Kânûnu için yazmış olduğu üç ciltlik şerh (*Şerhu'l-Kânûni'l-medenî es-*

²⁵ *el-Fetâvâ*, s. 36.

Sûrî) önemli eserleri arasındadır [*Muhâdarât fi'l-Kânûni'l-medenî es-Sûrî*, Dimaşk 1954 (156 sayfa); *el-Kânûnu'l-medenî es-Sûrî*, Kahire 1969, Ma'hedü'l-Buhûs ve'didirâsâti'l-'Arabiyye (211 sayfa)]. Bunun yanında Mısır'ın ileri gelen Hıristiyanlarından Yûsuf Nasrullah tarafından tercüme edilen August Rohling'in dinler tarihi alanındaki *el-Kenzü'l-mersûd fi kavâ'idî't-Talmûd* adlı eseri (s.25-112) ile Şarl Lourant'ın *Fî Hâdiseti katli'l-eb Toma ve hâdimihî İbrahim 'Ammâr*, adlı eserine (s.113-222) bir takdim yazısı (s.7-17) yazarak bazı notlarla birlikte Dimaşk'ta (Dâru'l-Kalem)/Beyrut'ta (Dâru'l-'Ulûm) 1987 yılında yeniden neşretmiştir (iki eser bira arada peş peşe).

III- İSLAM HUKUKU İLE İLGİLİ BAZI GÖRÜŞLERİ VE FETVALARINDAN ÖRNEKLER

A- İSLAM HUKUKU İLE İLGİLİ BAZI GÖRÜŞLERİ

Yûsuf el-Karadâvî'nin isabetli tespitinde görüldüğü üzere ve İslam hukuku ile ilgili çalışmalarında da dikkati çektiği gibi Zerkâ' fıkıh mirasımıza tam anlamıyla hakim (*fakih fi fehmi'n-nusûs*), ictihadın en temel unsurlarından olan makâsîdü's-Şerî'a'ya/İslam hukukunun gayelerine vakif (*fakih fi fehmi'l-makâsîd*), yaşadığı ortamın şartlarına hususen de ictihada konu olan olayların iç yüzüne/inceliklerine nüfûz etmiş (*fakih fi fehmi'l-vâkı'*) bir müctehid idi. Karadâvî bu yönleriyle onu "ümmetin fakihî" olarak vasıflandırır.²⁶

Mustafa Ahmed ez-Zerkâ', umumi olarak hukukun toplumda üç temel görevinden bahseder. Bunlar *tedavi*, *koruma* ve *yönlendirme*'dir. Hukukun bu fonksiyonlarını ifa edebilmesi için hükümlerinin bağlayıcı olması gerekir. Müeyyideler bu sebeple vaz edilmişlerdir. Aksi takdirde hukuk hükümleri tavsiyeden öteye geçemez. Bu yönüyle hukuk ahlaktan ayrılrsa da uygulamada yine de ona muhtaçtır. Haklara saygı ve vazifenin ifası noktasında ahlak olmadan tek başına hukuk yetersiz kalır.²⁷

İslam'ın din olarak fert ve toplumu ıslah için her birisi öncekinin meyvesi sonrakinin de kökü olan birbirine bağlı üç hedefi vardır. **Birincisi** insan aklını taklit ve hurafe esaretinden kurtarmak. Bu da inanç ve bir tek Allah'a imanının yanında akli, delil, burhan ve hür ilmi düşünceye yöneltme; düşüncede çöküşü getiren, basireti bağlayan putperestlikle mücadele etme yoluyla sağlanacaktır. **İkincisi** bireyin ruh ve ahlakını ıslah etmek, onu hayır, iyilik ve vazifelerini ifaya yönlendirmek, süfli arzularının kendisine egemen olmasına engel olmak. Bu da ibadetler ve sürekli gözetim altında bulunduğu ve yaptıklarının karşılığını mutlaka göreceği bir ahiret inancı bilinciyle sağlanabilir. **Üçüncüsü** de Toplum hayatını, genel güvenlik, insanlar arasında adalet, makul hürriyetlerin ve insan saygınlığının korunması hakim olacak şe-

²⁶ Karadâvî, "Takdim", Zerkâ'nın *el-Fetâvâ*'sının başında, s. 8.

²⁷ *el-Medhal*, I, 28.

kilde ıslah etmek. Bu sonuncusu hukukun vazifesidir. İslam dini, hukukunun bu vazifeyi yerine getirebilmesi için gerekli olan bütün esas ve prensipleri getirmiştir.²⁸

İslam hukuku, bütün zamanlar ve mekanlar için ihtiyaçları karşılayacak özelliklere sahip dinamik bir yapıya sahiptir. Ona göre İslam hukukuna dinamizm kazandıran temel niteliği, kaynağı olan nassların genellikle ayrıntıya girmeyip temel ilkeler vazetmesi ve detayları zaman ve zeminin/mekanın ihtiyaçlarına göre ictihada terk etmesidir.²⁹ Zerkâ' ictihadı İslam dininin ruhu, fikhının da hayat kaynağı olarak görür.³⁰ Ancak ona göre bu gün, daha önce fikhın gelişiminde önemli bir rol oynamış olan ferdî ictihad anlayışını terk ederek özellikle büyük problemlerin hallinde kurumsal anlamda şûrâ ictihadına (el-ictihâdü'l-cemâ'î) geçme zarureti vardır. Dün ferdî ictihad ne kadar zaruri idiyse bu gün o kadar büyük zarardır. Şûrâ ictihadının da birisi kurumsal (tanzîmî) diğeri eğitim (ta'lîmî) ile ilgili olmak üzere iki temel direği vardır. Kurumsal olan uluslar arası nitelik taşıyan bütün Müslüman ülkelerden yetkinliği kanıtlanmış fakihlerin yanında tıp, hukuk, ekonomi gibi disiplinlerde uzmanlaşmış ve güven telkin eden üye ve katılımcıların yer alacağı fıkıh akademisi oluşturulmasıdır. Böylece akademiye gelen meselelerde, fıkıh bilgileriyle, o problemi derinlemesine bilen uzmanların birlikte çözüm aramasıyla meselenin hükmünde isabet oranı artacaktır. Çünkü ortaya çıkan bir problemin hallinde fikhın esaslarını bilmek önemli olduğu kadar onu bütün yönleriyle tanımak da en temel unsurdur.³¹ Zerkâ' Pakistan'ın Karaçi kentinde düzenlenen ve kendisinin de katıldığı 1949-1951 yıllarındaki iki İslam Konferansı toplantısında böyle bir karar alındığını ancak akîm kaldığını belirtmesinin ardından³² daha sonra kurulan ve kendisinin de üyesi bulunduğu az yukarıda bahsedilen iki fıkıh akademisini bu açıdan önemser.³³ Zerkâ' bu konudaki çalışmalara, kullanımı son derece pratik ve ana kaynaklarından hareketle bütün mezhep görüşlerine yer verdiği böylece bilgiye ulaşmada kolaylık sağlayacak bir fıkıh ansiklopedisi hazırlanmasıyla başlanmasının isabetli olacağını savunur. Bu açıdan Kuveyt'te ve Mısır'da (Kuveyt'te hazırlanan ansiklopediyle rekabet ruhuyla başlasa da) yayın hayatına başlayan iki fıkıh ansiklopedisinin ehemmiyetine işaret eder. İctihadın eğitim boyutu (ta'lîmî) üzerinde dururken bunu ictihad ehliyetini haiz uzmanların yetiştirilmesi faaliyeti olarak görür ve eğitimde her müctehidde bulunması gereken şu hususların merkeze alınması gerektiğini savunur. Fikhın usul ve furuunu derinlemesine bilmek; yeterli ölçüde zekâ, İslâmî bilinç, güncel olaylara vakıf (zamanı tanıma) olmak; dini açıdan güvenilirliği

²⁸ *el-Medhal*, I, 31; *Vücübü't-tatbîkî's-Şerî'ati'l-İslâmîyye*, s. 2-3.

²⁹ *el-Medhal*, I, 32; *Vücübü't-tatbîkî's-Şerî'ati'l-İslâmîyye*, s. 2-3; "el-İctihâd ve devru'l-fikh fî halli'l-müşkilât", s. 151, 156.

³⁰ "el-İctihâd ve devru'l-fikh fî halli'l-müşkilât", s. 149, 150, 151, 153, 156.

³¹ "el-İctihâd ve devru'l-fikh fî halli'l-müşkilât", s. 157.

³² "el-İctihâd ve devru'l-fikh fî halli'l-müşkilât", s. 158.

³³ "el-İctihâd ve devru'l-fikh fî halli'l-müşkilât", s. 159.

sağlayacak ölçüde davranış düzgünlüğü ve takvâ sahibi olmak.³⁴ Zerkâ bu günün insanın dünkü müctehidlere göre bilgiye ulaşmada daha avantajlı olduğuna dikkat çeker. Bunun için gayret ve ictihada imkan verecek ölçüde zekaya sahip olmayı şart görür. Bunun yanında dini değerlerin ticari araç haline getirilmemesi için de takvâyı/dini hassasiyeti ictihadın şartlarından sayar.³⁵

Burada Zerkâ'nın *recm* ile ilgili görüşlerine özel bir parantez açmak gerekir. Zerkâ' *recm* konusunda varid olan rivayetlerin sahih olduğu konusunda şüpheye yer olmadığını, bu konuda *Havâric* istisna edilirse hadis ve fıkıh imamlarının görüş birliği içinde olduklarını belirtir. Ancak Zerkâ' Hz. Peygamber'in bu uygulamayı *hadd* değil *ta'zîr* cezası olarak emrettiği ihtimali hususunda büyük bir alan olduğunu ifade eder. Zira o dönemde yaygın olan cahiliye zinasını yok etmek ve Müslümanların ruhlarına bu iğrenç suçun korkusunun kök salmasını sağlayabilmek için şer'î bir evlilik yapmış olan *muhsan*'ın bekara göre daha güçlü bir ceza ile caydırılmasına ihtiyaç vardı. Bu da *recm*di. Hz. Peygamber bu cezanın uygulanmasını bir Devlet başkanı sıfatıyla bu sebeple emretmiştir. Buna göre *recm* diğer *ta'zîr* cezaları gibi Devlet başkanının takdirine bırakılmış olan bir husustur. O maslahat gereği böyle bir cezanın uygulanmasını gerekli görürse emreder ya da sadece *hadd* olarak kamçı cezasıyla yetinir.

Zerkâ' bu görüşünün peşinden günümüz şartlarında böyle bir cezanın uygulamaya konulmasının İslâm'ın imajı açısından çok da olumlu bir sonuç doğurmayacağını ve tepkilere sebep olabileceğini belirtir.³⁶

B- FETVALARI

1-Fetvâda İzlediği Yöntem

Mustafa Ahmed ez-Zerkâ' aynı zamanda fetvalarıyla da ön plana çıkmış bir ilim adamı olduğu için çeşitli İslam ülkelerinden gerek fert gerekse kurumlardan gelen sorulara verdiği cevaplarda/fetvalarda başvurduğu yöntem üzerinde kısaca durmak gerekir. Bu konuda büyük ölçüde *el-Fetâvâ*'sını neşreden Mecd Ahmed el-Mekkî'nin girişteki tespitlerinden istifade edilerek bir değerlendirme yoluna gidilecektir.

Zerkâ' kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplarda öncelikle fikhî mirasımızda ikna edici cevap bulması halinde onunla yetinmekle birlikte mezhep taassubundan uzak durur ve hür bir bakışla meselelere yaklaşır. Kendisini Hanefî mezhebine mensup birisi olarak takdim etmekle birlikte³⁷ ihtiyaca daha iyi cevap verebilecek diğer mezhep görüşlerinden de yararlanır. Mezhep taassubunu, isabetli bir şekilde cahillik ve sapıklık olarak tavsif ettikten son-

³⁴ "el-İctihâd ve devru'l-fikh fi halli'l-müşkilât", s.160.

³⁵ "el-İctihâd ve devru'l-fikh fi halli'l-müşkilât", s.160-161.

³⁶ Zerkâ', *el-Fetâvâ*, s. 392-395.

³⁷ *el-Fetâvâ*, s. 199, 208.

ra "geniş din bahçesinde karanlık dar bir hapishane olarak"³⁸ takdim eder ve her bir mezhebi bir çok odası ve penceresi bulunan bir evin bir odasının bir penceresinden dışarıya bakmaya benzetir. Tek bir pencereden sadece dar bir alan görülebilir. Tutuculuk zihniyetiyle kendisini buraya hapsetmiş olan kişi de gördüğünden başka manzara yok zanneder. Oysa diğer pencerelerden bakıldığında da insanın hoşuna giden çok güzel manzaralar görülebilir. Buna göre hiçbir mezhep tek başına dini temsil etmez. Bütün mezhepler dini ve onun fikhını temsilde ortakdır. Mesela kendisi bir caminin yıkılıp yerine alt katı (cami vakfının akarı olmak üzere onun ihtiyaçlarını karşılayacak) bir ticarethane, üst katı da daha genişletilmiş olarak cami olacak şekilde yeneden inşasının caiz olup olmadığının sorulması üzerine bu konuda mezheplerin en geniş olan Hanbelî mezhebinin görüşüne göre cevazı yönünde fetva vermiştir.³⁹

Zerkâ', Mısır ve Sûriye'nin birleşmesi kararından sonra hazırlanması öngörülen ortak *el-Ahvâlî's-şahsiyye* kanununun komisyon başkanlığını yaptığı sırada bu anlayışını kanun tasarısı metnine yansıtmıştır. Kendi ifadelerine göre, dört mezhepten birisinin uygulamaya esas alındığı İslam ülkelerinde özellikle aile hukuku alanında hususen de talak konularında bir çok problemin ortaya çıktığını, bunların diğer mezheplerin herhangi birisinde ya da görüşleri fıkıh kitaplarında nakledilen sahâbî, tabîî veya daha sonrakilerden bir müctehidin/alimin görüşünde ya da İslam hukukunun değişmez genel ilkelerinde çözümünü bulunduğu halde tutuculuk/taassup saikiyle alınmamaktadır. Bu bütün İslam ülkelerinin yanı sıra Sûriye ve özellikle de Mısır'da görülmektedir. Bu gerçeklik dikkate alınarak hazırlanan yeni tasarıda muayyen bir mezhep esas alınmamış, herhangi bir konuda hangi mezhebin görüşü uygun çözümü sunmuşsa o temel alınmış, eğer mevcut icthadlarda uygun bir çözüm bulunamamışsa İslam hukukunun temel ilkeleri ve kaideleri, umumi maksatları ve o konuya ait özel amaçları ışığında çözümleme yoluna gidilmiştir. Böylece çağın gerekleri ile örtüşmeyen ve tek bir mezhebe bağlı kalmaktan kaynaklanan problemleri ortadan kaldıran sağlam bir sistem oluşturulmuştur.⁴⁰

Zerkâ'nın fetva verirken esas aldığı ölçülerden birisi fikhın sınırları çerçevesinde, bir mefseleti kaldırıp maslahatı sağlayacaksa kolay ve hafif olanı tercih etmesi, meşakkatli ve zor olandan kaçınmasıdır. Çünkü İslam'ın kolaylık dini olduğu ve dinde zorluğun kaldırıldığı esaslı bir hukuk prensibi kabul edilmiş, bu ilke bir çok nassla da temellendirilmiştir.⁴¹ Zerkâ' kadınların normal hallerinde ön avret mahallinde tabii olarak ortaya çıkan yaşlığın abdesti bozmadığı kanaatini izah ederken kendisine yapılan itiraza karşı, *doğal hayatın bir parçası olarak ortaya çıkan kolaylaştırmayı, müsamaha ile*

³⁸ العصبية المذهبية في الفقه سجن ضيق مظلم في جنة الشريعة الفجاء

³⁹ *el-Fetâvâ*, s. 461-466, ayrıca bk. s.76, 566.

⁴⁰ *Meşrû'u Kânûni'l-ahvâlî's-şahsiyye*, s. 6.

⁴¹ *el-Fetâvâ*, s. 95, 566, 623.

karşılamaı, zorluk ve meşakkati kaldırmayı tuhaf karşılayan, zora sokma, meşakkat olmadan dinin amacı gerçekleşmezmiş gibi davrananların tavrını eleştirerek dinin temelini kolaylaştırma ve zorluğu kaldırma olduğunu belirtir.⁴² Bununla birlikte onun bu anlayışı gelişi güzel uyguladığı, nassların arzuya göre yorumladığı anlamına gelmemelidir. Kendisi *el-Fetâvâ*'sında da görüleceği üzere daima ifrat ve tefrit arasında itidali/orta yolu esas almıştır. Şu sözler kendisine aittir: “Daraltma, sapmayı/ihmali/işi çığırından çıkarmayı/çıkmaza sürüklemeyi (teşvîh); gelişi güzel gösterilen kolaylık/gevşeklik (tesâhül) de zayi etmeyi beraberinde getirir. Takva ise bunların arasındaki itidal çizgisini korumaktır.”⁴³ “İlmine, dinine ve gidişâtına güvenilmeyen kimsenin verdiği ruhsata itibar edilmez.”⁴⁴

Bütün İslam hukukçularının dikkate aldıkları harama götüren mübah yolların kapatılması anlamına gelen *sedd-i zerâi*⁴⁵ fetvalarında başvurduğu ilkelerden birisidir.⁴⁶ Bununla aynı zamanda “*kanuna karşı hile*” yoluyla hükümlerin etkisiz hale getirilmesini de önlemeyi amaçladığı görülmektedir. Mesela satın alınan vâris olması durumunda, satanın sattığı malı ömür boyu kullanmasını meşru bir muamele arkasına gizlenmiş gayr-ı meşru bir işlem olarak değerlendirir ve böyle bir tercihin varise vasiyeti diğer mirasçuların iznine bağlayan hükmü etkisiz hale getirme amacı taşıyan bir hile olarak kabul eder. Sonuç olarak ulema nezdinde *sedd-i zerâi* olarak bilinen ilke gereğince bir mefsedete ya da şer’î hükümlere karşı hileye vasıta olan bu gibi yolların kapatılması gerektiğini savunur.⁴⁷

Yasakların belli ölçüde mübah hale geldiği ya da yükümlülüklerin kaldırıldığı zaruret hali İslam hukukunun dikkate aldığı en temel esaslardan birisidir. Zerkâ’ da tabii olarak fetvalarında bu esası gözetmiştir. Kişinin koruyabileceği bir başka yol bulamadığı takdirde parasını faizle işteğal eden bankalara yatırılabileceği, tahakkuk eden faizi de herhangi bir sevap beklentisi olmaksızın ihtiyaç sahibi insanlara dağıtması gerektiği görüşünün temelinde zaruret ilkesi vardır.⁴⁸

Zerkâ’nın fikhî hükümleri İslam’ın genel amaçlarıyla bağlantısını kurarak hikmet ve illetiyle beraberce zikretmesi, akli izahlara girişmesi fetvadaki metotlarından. Özellikle kızların mirastaki payı, kadının diyeti, şahitliği, bazı cezalar gibi tartışmalı konularda muhatabın ikna edilmesi amacına yönelik olarak böyle bir yola başvurduğu görülmektedir.⁴⁹

⁴² bk. *el-Fetâvâ*, s. 95.

⁴³ ان التضييق تشويه، والتساهل تضييع.... والتقوى هي الحفاظ لميزان الاعتدال

⁴⁴ Mekkî, s. 50.

⁴⁵ Sedd-i zerâi’ ilkesinin bütün mezheplerce dikkate alındığı konusunda bk. Muhammed Hişâm Burhânî, *Seddü’z-zerâi*, Beyrut 1406/1985.

⁴⁶ bk. *el-Fetâvâ*, s. 76, 541.

⁴⁷ bk. *el-Fetâvâ*, s. 541.

⁴⁸ bk. *el-Fetâvâ*, s. 588.

⁴⁹ bk. *el-Fetâvâ*, s. 159, 222, 315, 317-318, 386-387, 389-390, 579-580.

Verdiği fetvaları küllî kaidelerle temellendirme,⁵⁰ soru soranı/müsteftî daha geniş malumatı bulabileceği kaynağa yönlendirme,⁵¹ yer yer diyânî-kazâî hüküm ayırımına gitme,⁵² yasak kapsamına giren konularda mübah alternatifleri gösterme⁵³ kullandığı usullerdendir.

Zaman zaman çeşitli vesilelerle karşılaştığı arkadaşlarına sorup onlarla istişare etmesi onun önemli özelliklerinden birisini oluşturur. Mesela M. Ebû Zehre, Ali el-Hafif, Muhammed Ma'rûf ed-Devâlibî, Muntasır el-Kettânî, Muhammed el-Mübârek, Yûsuf el-Karadâvî'yi yeri geldiğinde görüş alış-verişinde bulunduğu çağdaş alimler arasında saymak mümkündür.⁵⁴ Bu tutumu, kendisinin fetva noktasındaki hassasiyetin ve taşıdığı sorumluluğun bir göstergesi olmasının yanında aynı zamanda olgun bir kişilik ve ilim adamı olarak tevazuuna delalet etmektedir.

2-Fetvâlarından Seçmeler

Mustafa Ahmed ez-Zerkâ'yı daha iyi anlama açısından özellikle güncelliğini koruyan ya da ilgi çekebileceğini ümit ettiğimiz bazı fetvâlarından seçmeler yapacağız.

a- Namaz, niçin sadece Arapça ile caizdir?

Şu sebeplerden dolayı Arapça dışında bir dil ile namaz sahih olmaz:

Birincisi itikâdî/metafizik ya da ruhi gerekçedir. Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'in eşlerini mü'minlerin anneleri olarak tavsif eder.⁵⁵ Onlar ise Arapça konuşuyorlardı. Buna göre Arapça bütün Müslümanların ana dili sayılır.

İkincisi İslam akidesine göre Kur'ân Allah sözüdür. İbadetler yerine getirilirken bizzat kendi vahyolunduğu dile göre okunması muteberdir. Rûhî açıdan bakıldığında da bir Müslüman Allah'ın kutsal sözünü okuyarak Allah'a doğru bir seyahata çıkmaktadır. Hz. Peygamber'e vahyolunmuş bu ilahî kelamın orijinal dili ise Arapçadır. Onun bir başka dile tercümesi ise ne kadar dikkatle yapılmış olursa olsun onu, insan yapıtı ve sözü olmaktan çıkarmaz. Bu sebeple tercüme, namazla gerçekleşecek olan bu ruhi/manevî gezintiden beklenen amacı sağlayamaz.

Üçüncüsü dua ile namaz arasında fark vardır. Dua umumdur ve bir yakarıştır. Bunun özel bir şekli yoktur. Herkes kendi diliyle istediklerini Allaha ulaştırabilir. Dua Allah ile kulu arasında kişisel bir ilişkidir. Namaz ise özel bir ibadettir. Topluca/cemaatle kılınma özelliği vardır. Bu sebeple ortak bir dil ile eda edilmesine ihtiyaç vardır ki bu da Arapçadır.

⁵⁰ bk. *el-Fetâvâ*, s. 332, 425, 429, 433, 453, 541, 545, 604, 645, 681.

⁵¹ bk. *el-Fetâvâ*, s. 202, 214, 330, 351, 470, 482, 591.

⁵² bk. *el-Fetâvâ*, s. 323, 324, 441-442.

⁵³ bk. *el-Fetâvâ*, s. 449, 474, 663, 677.

⁵⁴ bk. *el-Fetâvâ*, s. 234.

⁵⁵ Ahzâb (33), 6.

Dördüncüsü İslam evrensel bir dindir. Onu kabul edenler arasında yüzlerce farklı dili konuşan dünyanın her tarafından insanlar vardır. Bu sebeple de ortak dil zaruridir. O da Arapçadır.

Beşincisi Kur'ân-ı Kerîm günümüzde vahyin orijinal metnini dili ile muhafaza eden yegane kitaptır. Bu Müslümanlara mutluluk veren önemli bir özelliktir. Zerkâ'nın bu değerlendirmesiyle namazda bundan mahrumiyeti bir eksiklik olarak telakki ettiğini söylemek mümkündür.

Altıncısı Kur'ân-ı Kerîm nesir olsa da nazmın bütün özelliklerini, söz sanatının bütün inceliklerini ihtiva etmektedir. Bir harfin çıkarılması ya da ilavesi kendisini hemen hissettirmektedir. Zerkâ'nın bu ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla Kur'ânın en iddialı özelliklerinden birisi olan bu yönünü tercümede hissettirmek mümkün değildir.

Yedincisi hiçbir Müslümanın Kur'ân-ı Kerîm'in tercümesine gösterdiği hürmet, aslî metnine gösterdiği saygı kadar değildir. Çünkü tercüme beşer yapısıdır ve hatadan salim değildir. Oysa aslî metin korunmuştur.

Son olarak Zerkâ', İmam Ebû Hanîfe'nin başlangıçta Kur'ân tercümesiyle namaz kılınmasına verdiği cevazdan döndüğüne işaret etmektedir.⁵⁶

b- Memur ya da işçi, aylığını aldığı anda onun zekâtı var mıdır?

Aylık olarak alınan maaşlardan zekat gerekmez. Çünkü bu miktar geçimi temine yetecek kadardır. Ancak maaşlardan arttırarak biriktirilen bir miktar varsa nisaba ulaşır da üzerinden bir yıl geçtiğinde diğer şartları da taşıyorsa ondan zekat gerekir.⁵⁷

c- Ev almak ya da evlenmek maksadıyla elde tutulan paranın zekâtı gerekir mi?

Ev yapmak ya da evlenmek gibi maksatlarla biriktirilmiş ve nisap miktarına ulaşmış olan paralarda diğer şartlar da oluşmuş ise zekat gerekir.⁵⁸

d- Alacaklının, ödeme zamanı gelmiş borcunu ödeyemeyen borçlusunu için bu alacağını zekâtına sayması caiz midir?

Alacaklının, zekata müstahak konumda bulunan borçlusundan alacağını tahsil etme imkanı var ise (o anda veya ileride) bu alacağını zekata sayması caizdir. Eğer borçlu, iflas hali gibi her hangi bir sebeple borcunu ödeyemeyecek durumdaysa, dolayısıyla alacağın tahsili mümkün değil ise bu

⁵⁶ *el-Fetâvâ*, s. 106-109.

⁵⁷ *el-Fetâvâ*, s. 125-126.

⁵⁸ *el-Fetâvâ*, s. 133.

alacak batık (müstehlek) sayılır ve zekata mahsup edilemez. Çünkü böyle bir işlem ihtiyaç sahiplerinin hakkını zayi eder.⁵⁹

e- İğne orucu bozar mı?

Mezheplerin çoğunluğunun görüşüne kıyasla tedavi amaçlı iğneler orucu bozamaz. Oruç sadece yaradılıştan gelen tabii yollardan insanın karnına (cevf) giren şeylerle bozulur. Bu yollar da ağız, burun ve anüstür. Bu, bütün iğne çeşitleri için geçerlidir. İğne ister cildin altına ister adaleye isterse damardan yapılsın fark etmez. Göze damlatılan damlalar da tadı boğaza ulaşsa bile orucu bozmaz.⁶⁰

f- Ehl-i Kitâb'ın kestiği yenir mi?

Müslümana mübah kılınanlardan olmak şartıyla Hıristiyan, Yahudî gibi ehl-i kitabın kestiği hayvanların etlerinden velev ki müslümandan istenen kesim şartlarına uygun olmasın yemek caizdir. Bu konuda "*Ehl-i kitâb'ın yiyeceği size helaldir*"⁶¹ ayeti delildir. Bu ayet nazil olduğunda onların hayvanlarını nasıl boğazladığı biliniyordu.⁶² Çin, Japon gibi ehl-i kitaptan olmayanların boğazladığı hayvanların eti yenilmez. Buralarda bir Müslüman kasap yoksa Yahudî gibi ehl-i kitap olanlar araştırılmalı aksi takdirde et yerine balık türü şeyler tercih edilmelidir.⁶³

g- Gayr-ı Müslime organ bağıışı caiz midir?

İlke olarak bir Müslüman ölünün organlarından bir kısmının bir gayr-ı müslim'e bağışlanmasına engel şer'î bir delil yoktur. Çünkü organ vücuttan alındıktan sonra onun dini olmaz. Müslüman organa değil şahsa denilmektedir. Bu gün bir çok Müslüman hastanelerde kanlarını bağışıyorlar. Sonra bu kanın müslümana mı gayr-ı Müslim birine mi gittiğini bilmiyorlar. Tıp nazarında kan da organ sayılır.

Konu insânî eylem alanına girmektedir. Hz. Peygamber bir hayvanın doyurulması konusunda: "*Her can taşıyan varlığa yapılan iyiliğe ecir vardır*" buyurmuştur.⁶⁴ Bu noktada bir şüphe ve tereddüt olduğunda (insânî mülâhazalar konusunda), şüpheden çıkmak için bağıştan geri durmada bir sakınca yoktur. Neticede bu bir bağıştır. Bağış ise zorunlu olamaz.⁶⁵

h- Ameliyat esnasında aids virüsü taşıyan kanın hastaya verilmesi halinde hastane idaresi ve doktorun sorumluluğu nedir?

⁵⁹ *el-Fetâvâ*, s. 139.

⁶⁰ *el-Fetâvâ*, s. 172-173.

⁶¹ Mâide (5), 5.

⁶² *el-Fetâvâ*, s. 213-214.

⁶³ *el-Fetâvâ*, s. 219.

⁶⁴ Buhârî, "Müsâkât", 9, "Mezâlim", 23, "Edeb", 27; Müslim, "Selâm", 153; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 44 ; İbn Mâce, "Edeb", 8...

⁶⁵ *el-Fetâvâ*, s. 232.

a- Doktorun bir sorumluluğu yoktur. Çünkü kanın kontrolü ona ait değildir.

b- Hastane idaresi sorumludur. Ancak idare bu zarardan doğrudan doğruya (*mübaşeret*) değil sebebiyet (*tesebbüben*) yoluyla⁶⁶ sorumludur. Ameliyat esnasında kirli kan vermek kusur (*te'addi*) sayılır.⁶⁷

i- Kadın kendisine yabancı (evlenmesine engel olmayan) bir şoförün otomobiline binebilir mi?

Şehir içinde çalışan taksilere binebilir. Çünkü şehir içi ulaşımında bu bir zarurettir. Şehir dışına olan yolculuklara gelince başka yolcular olmadıkça caiz değildir.⁶⁸

j- İpek seccade namaz kılmak caiz midir?

İpek seccade üzerinde namaz kılmak veya duvara asmak haram değildir. Erkeğe haram kılınan, ipeğin giyilmesidir. Fakat seccade saf ipekten yapılmış ise bu israf sayıldığından ve kibirli insanların davranışını andırıldığından mekruhtur.⁶⁹

k- Bir Müslümanın bir Hıristiyan'ın yılbaşını kutlaması, milâdî yılbaşı için tebrik kartı bastırması ve ticaretini yapması caiz midir?

Bir Müslüman'ın Hıristiyan tanıdığıнын yılbaşını kutlaması karşılıklı jest ve nezaket (mücâmele, muhâsene) kabilinden bir davranış olduğundan caizdir. Bizim inancımıza göre de Hz. İsa *ülü'l-'azm* peygamberlerden birisidir. Hz. İsa'nın doğum gününde onlarla tebrikleşmeyi kendilerinin ulûhiyyet noktasındaki inançlarıyla irtibatlandırarak haram görenler hatalıdır. Böyle bir nezaket ifadesinin ve jestin onların sapkınlıklarıyla bir ilgisi yoktur. Hz. Peygamber arkadaşlarıyla otururken oradan geçen bir Yahudi cenazesine ayağa kalkmıştır. Bu kalkış ölümün heybet ve haşmetini ifade etmektedir. Yoksa cenazenin inancıyla bir ilgisi yoktu. Gayr-ı Müslimlerin dinine saygı göstermek, onları kendi dinleriyle baş başa bırakmak, onlara İslam'ın güzelliklerini ve düzgünlüğünü göstermek, onlarla hüsnü muâşeretle bulunmak Müslüman'dan talep edilen bir husustur. Ayrıca bu gün buna daha da çok ihtiyaç vardır. Çünkü büyük devletlerin komplosuyla İslam karalanmak ve terör dini olarak lanse edilmek istenmektedir. Müslümanların bu oyunu bozmaya ihtiyaçları vardır. Ramazan ve Kurban bayramlarında gayr-ı Müslimler Müslümanların bayramını kutlarken buna karşılık verilmez ise karşı tarafın ithamlarına zemin hazırlayıcı bir sonuç doğar. Buna göre Hz. İsa'nın doğum gününün kutlanması caiz olunca onların yılbaşını kutlamak da caiz olur. Çünkü yılbaşı sadece belli bir tarihin başlangıcıdır ve inançla bir ilgisi

⁶⁶ Tesebbüben sorumluluk için bk. Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul 1991, II, 490 vd.

⁶⁷ *el-Fetâvâ*, s. 236-237.

⁶⁸ *el-Fetâvâ*, s. 276.

⁶⁹ *el-Fetâvâ*, s. 353.

yoktur. Hz. Ömer bir takvim başlangıcı için istişare etmek üzere sahabeyi topladığında Bizans'ın veya Yahûdîler'inkini almayı teklif edenler oldu. Eğer bu haram olsaydı teklif eden sahabiler bundan kaçınırlardı.

Bu nokta aydınlandıktan sonra bunun için bayram tebriği bastırmak ve ticaretini yapmanın caiz olduğu da ortaya çıkar.

Yılbaşlarındaki kutlamalarda, İslam'ın tasvip edemeyeceği biçimde onların yaptığı gibi davranma şeklinde ortaya çıkan bir Müslüman'a yakışmayan davranışlar (münkerât) ayrıca ele alınmalıdır.⁷⁰

l- Ehl-i Kitaptan İslam davetinin ulaşmadığı kimselerin inanç bakımından durumu nedir?

Burada tek bir durum söz konusu değildir. İslam'ı az çok tanımış, öz olarak (icmâlen) İslam daveti kendisine ulaşmış aydınlar Müslüman olmakla yükümlüdürler. İslam'ı işitmemiş ya da kendi din adamlarından: "*Müslümanlar putperest bir topluluktur, Muhammed adında bir şahsa tapmaktadırlar, bundan dolayı da onlara Muhammedîler denir*" şeklinde bir bilgi! duyan halka/avâma gelince: Şüphesiz herkese kendi dilinde İslam'ı ulaştırma ve açıklama görevi bulunan Müslümanlar bu noktada kusurludur. Bu grubu İslam kendilerine gerçek şekliyle ulaşmadıkça kâfir saymak zordur. Bunlar İslam gelmeden önceki fetret dönemi insanı gibidirler. Çünkü küfürün manası kişinin davet edilip kendisine açıklandığı halde icabet etmemesidir. Buna göre bu gün doğuda ve batıda ilim ve siyaset adamlarından bir çoğu gibi İslam davetinin esasının tevhide çağrı olduğunu bilip de icabet etmeyenler (Müslüman olmayanlar) Allah katında sorumludurlar.⁷¹

m- Sigorta caiz midir?

İslam hukuku açısından ilke olarak sigorta caizdir. Sözelimi otomobil gibi herhangi bir eşyayı sigortalattırmak, hastalıklara karşı sağlık sigortası veya yangın gibi tabii afetlere ya da kazalara karşı sigorta yaptırmak caizdir. Hatta yetimlere ve vakıflara ait malların sigortalanmasında olduğu gibi mal ve canın korunduğu bazı hallerde sigorta yaptırmak farzdır.

Sigorta yeni bir akit türüdür ve mihverini de dayanışma ve yardımlaşma içinde yaraları sarma, ortaya çıkan zararları beraberce giderme oluşturur. İslam hukuku yeni ortaya çıkan mevzularda kendi temel ilkeleri ve maksatları ile çatışmayan yeni akitler belirlemeye engel koymamıştır. Sigortayı mevcut klasik akitlerden birisine dahil edip de onun hükümlerine tabi kılmak mümkün değildir. Bu sebeple sigorta akdi yeni bir akit türüdür ve akitle ilgili genel şer'î şartları taşıyan yardımlaşma esasına dayanan bir muameledir. Bu genel yaklaşımdan sonra bu sistemin sigorta şirketleri ile müşteriler arasındaki özel anlaşmalara bağlı uygulamalarına gelince bunlar yapılan akde göre

⁷⁰ el-Fetâvâ, s. 355-357.

⁷¹ el-Fetâvâ, s. 358-359.

değişiklik gösterdiğinden onların her biri ayrı ayrı ele alınmalıdır. Mesela alım-satım (bey') akdi Kur'ân-ı Kerîm'in caiz gördüğü karşılıklı bir mübadeleden ibarettir.⁷² Bu bütün alış-verişlerin mübah olduğu anlamına gelmez.⁷³

n- Terkedilmiş/harabe haline gelmiş mezarlıklara belediyelerin el koyması caiz midir?

Fukaha vakfı: "*Malı, Allahın/kamunun mülkü ve menfaatini iyilik/hayır yoluna tasadduk etmek üzere daimî/ebedî olarak tahsis/habs etmektir*" şeklinde tanımlamaktadır. Vakıf bağlayıcıdır ve vakfeden (vâkıf) malını vakfettiği anda mülkiyetinden çıkar ve dönmesi/rücuu da mümkün değildir. Buna göre vakıf mal satılamaz, hibe edilemez, mirasa konu olamaz. Ancak fukahâ' vakfın ruhuna aykırı olmamak ve maslahata uygun olmak kaydıyla mahkeme kararıyla vakıf malın satılabileceğine hükmetmişlerdir. Bu da şu gibi durumlarda söz konusu olabilir. Vakfa ait gayr-ı menkul zayıflar ve vakfın geliri onun ayakta kalmasına ya da tamirine, restorasyonuna imkan vermez, insanlar da onu kiralamaktan kaçınırlarsa vakfın bu gayr-ı menkûlü daha fazla fayda sağlayacak diğer bir gayr-ı menkûle değiştirilir ya da para ile satılarak onun yerine vakfın esas amacını gerçekleştirecek bir başka akar temin edilir (istibdâl). Bu, görünüşte satım olsa da gerçekte koruma ve ıslah çalışmasıdır. Bunun yanında fukahâ' vakıf malın tamiri sırasında enkazından çıkan kalıntıların da vakfa ait mallar olduğunu ve bunlar üzerinde tasarrufa da cevaz vermemişlerdir.

Harabe haline gelmiş olsa bile Mezarlıklar da Müslümanların vakıflarındandır ve onunla vakıf hastane ya da okul arasında herhangi bir fark yoktur. O da bütün Müslümanlara ait bir maldır. Mezarlıklar, belediyelerin imar çalışmalarından dolayı cenaze defnini yasaklamaları ya da bir başka sebeple harap hale gelmişse bile vakıf olmaya devam eder ve herhangi bir şekilde özel ya da kamu mülkiyetine dahil edilemez, bina yapmak ya da satıp parasını bütçeye dahil etmek gibi bir tasarrufta bulunulamaz. Aksi takdirde bu Müslümanların menfaatine tahsis edilmiş bir malın gaspı sayılır. Çünkü belediye ya da devletin diğer kurumlarının hizmetleri ve malları sadece Müslümanlara tahsis edilmiş değildir. Nitekim bu kurumlara Müslüman ve gayr-ı Müslim bütün vatandaşlardan vergi yoluyla toplanan umumi gelirlerden bütçeler ayrılmaktadır. Tabii olarak hizmetleri de hiçbir ayırım olmaksızın Müslüman ya da gayr-ı Müslim olmak üzere bütün vatandaşlar için umumi olacaktır. Oysa İslâmî vakıflar sırf İslâmî kurumlardır. İster mescit, mezarlık, okul gibi bizzat kendileri kullanılmış olsun isterse dükkan, arazi gibi gelirleri bu tür dini hizmetlere vakfedilmiş mallar olsun fark etmez. Bunların, sırf Müslümanlara hizmet etmek amacına matuf, Müslümanlara ait mallar olduğu için semereleri Müslüman, gayr-ı Müslim bütün vatandaşlara dönen

⁷² Bakara (2), 275.

⁷³ *el-Fetâvâ*, s. 403-411, 415-417; Mücâhidülislâm Kâsımî, *Buhûs fikhîyye mine'l-Hind*, Beyrut 1424/2003, s. 75-77; ayrıca bk. *Nizâmü't-te'mîn*, tür. yer. Zerkâ' bu eserinde sigortanın cevazı ile ilgili görüşünü delilleriyle birlikte ele almakta ayrıca karşıt görüşleri de cevaplamaktadır.

umumi mallara dahil edilmeleri caiz değildir. Aynı hükümler kilise vakıfları için de geçerlidir. Onlara da dokunulamaz.⁷⁴

o- Ticaret erbabının çekilişle müşterilerine verdiği otomobil, televizyon vb. hediyelerin hükmü nedir?

Tüccarın, belli miktarda alış-veriş yapan müşterilerine vermeyi adet haline getirdikleri basit hediyelerle çekilişle verilen otomobil, televizyon, buzdolabı gibi büyük hediyelerin hükmünü birbirinden ayırmak gerekir. Birincisi caiz iken, ikincisi haram kılınan ve alanın satanın günahkar olduğu kumar çeşitlerinden ticârî piyango kabilindedir. Kaldı ki böyle bir yol aynı imkana sahip olmayan küçük esnafa da ekonomik olarak zarar verici bir nitelik taşımaktadır. Bu sebeple de caiz değildir.⁷⁵

Yusuf el-Karadâvî de bu görüşü teyit etmekte ve şu hususu ilave etmektedir. Bu tür hediyeler fiyat artışına sebep olmakta ve genel anlamda tüketicileri etkilemekte, onlara ek yük getirmekte, ayrıca batı tarzına uygun olarak tüketimi körüklemektedir. Bu ise hep dengeli olmaya/orta yola uymaya teşvik eden İslâmî anlayışa terstir.⁷⁶

p- Yabancı (gayr-ı Müslim) ülkede yaşayan bir Müslümanın içki, domuz eti, piyango satmasının, işyerinde lotarya makinesi bulundurmasının hükmü nedir?

Zerkâ'ya bu konuda sorulan üç sorudan birincisi ve cevabı şöyledir: Soruyu soran A.B.D.'de oturmakta, serbest ticaret yapmak istemekte ve gıda maddeleri satan bir süper market açmayı hedeflemektedir. Fakat işlerinin yürümesi, içki türü mamullerin satılmasını gerekli kılmaktadır. Böyle bir durumda Müslüman olmayanlara içki mamullerinin satışı caiz midir? Eğer caiz değilse bu tür içeceklerin kârını ayırıp kendilerine destek olması amacıyla İslâmî kuruluşlara verme imkanı var mıdır? Cevap şudur: Sorduğunuz soruda ne kadar önemli gerekçeleriniz olursa olsun benim buna gönlüm yatmadı. Müslümana yakışan nerede bulunursa bulunsun İslâmî ilkelere riayet etmesidir. Bana ulaşan haberlere göre orada sadece içki satan bayiler de var ve isteyen içkisini bu tür yerlerden alabiliyor. Bunun yanında içki satmayan dükkanlar da var. Bu da gösteriyor ki böyle bir ticaret için illa ki içki satmak gerekmiyor. Dolayısıyla bu tür yerlerde içki satışını caiz görmüyorum.

İkinci soru da birinciye benzemektedir: A.B.D.'de bir Müslüman bir market satın almıştır. Fakat markette satılan mallar arasında domuz eti ve piyango biletleri de bulunmaktadır. Meseleye bu bölgedeki büyük ve küçük ticarethaneler arasındaki rekabet açısından bakıldığında, Amerikalı müşterilerin daha önce satın almayı alışkanlık haline getirdikleri markette temel

⁷⁴ *el-Fetâvâ*, s. 453-460.

⁷⁵ *el-Fetâvâ*, s. 513-514.

⁷⁶ *el-Fetâvâ*, s. 514 (dip not: 1).

tüketim maddelerini bulamamaları durumunda hemen diğer bir markete gitmeleri dolayısıyla müşteri kaybı söz konusu olmaktadır. Bu da böyle bir işin devamını ve başarısını engellemektedir. Bu, Müslüman işletmecinin ticarethanesinde domuz etini kaldırmaması için yeterli bir gerekçe olabilir mi? İster kutulanmış/ambalajlanmış biçimde müşterilerin alıp kendi taşımaları şeklinde olsun isterse bu iş için bir gayr-ı Müslim kasap tahsis edilerek taze et satma şeklinde olsun. Böyle bir uygulama caiz midir? Cevap şöyledir: Bu durumda olan bir Müslüman, marketinde içki, piyango bileti, domuz eti gibi mamulleri bulundurmadığında bir çok müşterisini kaybedecekse, onun yerine geçecek bir başka iş de yapamayacaksa Hanefî mezhebine göre Diyâr-ı küfürde bulunan bir Müslüman gayr-ı Müslimlere satmak üzere bu tür malları ticarethanesinde bulundurabilir. Domuz etine gelince bunu ancak kutulanmış olarak el değmeyecek biçimde olursa satabilir. Çünkü domuz eti necistir. Onun necaseti dokunmak suretiyle bıçağa, ele veya temas ettiği diğer etlere bulaşabilir. Bence ihtiyata uygun olan bu tür mamullerin satışından elde edilen kârın ayrı bir yerde toplanıp Müslüman fakirlere dağıtılması ya da islâmî bir kuruluşa verilmesi, satanın ondan istifade etmemesidir.

Üçüncüsü de şudur: A.B.D.'de benzinliği ve işyeri bulunan bir Müslüman, devletin koyduğu lotarya makineleri ile ilgili bir soru sormaktadır. Bu Müslüman şahıs müşterilerine sattığı bileten zarar etmediğini, sattığı bilete mukabil devletten para aldığını ifade etmekte ve ilaveten şu noktaya dikkat çekmektedir. Bu makinelerin müşteri elde etmede önemli bir rolü vardır. Bu makine olmadığı zaman müşteri bilet almak ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak için bir başka dükkana kaçmaktadır. Benim bir zararımın bulunmadığı, aksine menfaatinin bulunduğu bu tür makinelerin ticarethanede bulunmasında dinen sakınca var mıdır? Cevap şöyle: Ben, bir mezhebin görüşü diğerlerinden daha geniş olduğunda en dar mezhebin görüşüne göre fetva vermeyi uygun görmüyorum, özellikle de gurbette yaşayan kardeşlerimiz için bu şekilde hareket ediyorum. Bu konuda mezhepler arasında görüş ayrılığı var. Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre bir Müslüman için yabancı ülkede de olsa piyango bileti satması gibi işlemler caiz değildir. Ancak Ebû Hanîfe'nin ictihadına göre piyango bileti satmak üzere hükümetin koymuş olduğu böyle bir cihaz sebebiyle bir ücret almanda sakınca yoktur. İslam hukukunda yerleşik bir kural olarak bir Müslümanın bu dört mezhepten herhangi birisine uyması, kıyamet günü rabbine onunla kavuşması caizdir. Çoğunluğun görüşüne tabi olma zorunluluğu yoktur. Bu sebeple her bir mezhebin görüşü, Müslümanın davranışını belirlemede doğru bir yoldur. Ancak bana göre, yakışan ve ihtiyata uygun olan cumhuru fukahanın görüşüne de riayet etme açısından müşterilerinin isteklerini yerine getirmek ve rağbetini sağlamak böylece de kendinden zararı kaldırmak amacıyla bulunduğu yere bu cihazı koyman, bunun karşılığında hükümetin sana ödediği ücreti zekâtına say-

maksızın ya da herhangi bir menfaat elde etmeksizin İslâmî hayır kurumlarına ve ihtiyaç sahibi Müslümanlara sarfetmendir.⁷⁷

r- Ev sahibi olabilmek için bankadan faizli kredi çekme dışında bir seçeneği olmayan kişi için bu caiz midir? Bu çaresizlik zaruret haline girer mi? Zaruret hali sadece açlıktan ölme ile mi sınırlıdır?

Haksız yere bir insanı öldürmek gibi zaruret halinin asla mübah kılmadığı haramlar söz konusu olduğu gibi riba ve başkasının malını izinsiz almak gibi kat'î/kesin haramları mübah kılan zaruret durumları da vardır. Bu sebeple zaruret hali sadece açlık durumuna hasredilemez. İkraah hali de zarurete giren bir durumdur ve ikrah, cana, çocuğa, aileye karşı bazı haramları mübah hale getirir. Ancak açıktır ki kişinin kiraya tutabileceği ev olduğu sürece mutlaka bir ev sahibi olma arzusu zaruret haline girmez. Nitekim insanlardan bir çoğunun evi yok ve kirada oturmaktadırlar. Dolayısıyla ev sahibi olabilmek için faizli kredi çekmek caiz değildir. Keza ticaretini büyütme arzusu da aynı hükme tabidir. Kendisine ait sermayesi ile yetinmesi ya da helal yoldan borç bulması gerekir.⁷⁸

s- A.B.D.'de ev alabilmek için bankadan faizle kredi almanın hükmü nedir?

Soruyu soran A.B.D.'de oturmakta ve burada bankadan ödeme rahatlığı olan ve ödediği kiradan daha düşük taksitleri olan yirmi yıl ve daha fazla zaman dilimine yayılmış faizli banka kredisi ile ev alıp alamayacağını sormaktadır. Cevap şudur: Böyle bir durumda bankadan faizli kredi almada bir sakınca yoktur. Çünkü kişi, faiziyle birlikte son taksidi ödediğinde ev sahibi olabilmektedir. Faiziyle birlikte evin mülkiyeti için ödediği toplam para ise kiralama bedelinden daha fazla değildir, hatta daha azdır. Bu gayr-ı Müslim (yabancı) bir ülkede oturan kişiler için Hanefî görüşünün gerektirdiği bir hükümdür. Çünkü dikkate alınan husus Müslümanın onlara verdiği meblağın toplamı ile ilgilidir. Eğer onlarla yapılan muamelede bu bir riba bile olsa bir hıyanet yoksa ve kendi rızaları da söz konusu ise Müslümanın malını çoğaltıcı özellik taşıdığından caizdir.⁷⁹

⁷⁷ *el-Fetâvâ*, s. 562-567.

⁷⁸ *el-Fetâvâ*, s. 588.

⁷⁹ *el-Fetâvâ*, s. 621, 625-626.